

BALOGH PÁL

A LEGNAGYOBB MAGYARRÓL

*

SZÉCHENYI ISTVÁN GRÓF ÉLETE ÉS MŰKÖDÉSE

BUDAPEST, 1904.

LAMPEL R. KÖNYVKERESKEDÉSE

(Wodianer F. és Fiai) részvénytársaság.

Minden jog fentartva.

Széchenyi István gróf élete és működése.

Összefoglaló körvonalakkal igyekszünk megrajzolni a nagy ember életét. Vállalkozásunk a fényképíróé, ki a napról készít fotografiát, s a spektrumvizsgálóé, ki a nap anyagára és tulajdonságaira néhány sugár színképéből következtet.

Széchenyi világító szellemét ily szűk keretek közé meg nem idézhetjük. De világos fogalmat talán adhatunk arról, hogy milyen helyet foglal el Magyarország történeti égboltozatán, annyi álló csillag, planéta és üstökös közt, a „legnagyobb magyar”.

I.

A XVIII. század egy hosszú világekorszak alkonyát jelentette Európának. Leáldozóban volt a kiváltságos osztályuralom, s vele a korlátlan egyeduralkodó ideje. Mindkettő a rokokó hazug pompájában egyesült; de csak pár évtizedig tarthatta így magát. A század végén forradalmi viharok megdöntötték végleg, s romjuk fölött virradt ki a XIX. század számára a modern jogállam hajnala, hogy megteremtse napjaink civilizációját.

Magyarországon ez átalakulás félszáz évvel megkésett. A haza állami függetlenségéért vívott török és kuruc háborúk csak árnyakat bírtak menteni a régj dicsőségből s az ősi alkotmányból. Népeességünk megfogyott, ellenálló erőnk a sok vérvesztéstől kimerült, egy szebb jövőért élő hitüket legjobbaink kezdtél már veszíteni. Mint állam alig számítottunk többi Európában. A királlyá koronázott német császár tanácsi adói nem láttak egyebet hazánkban autonóm tartománynak melynek lassú beolvasztása a birodalomba önállóságának előlése, nemzeti erkölcsének eltörlése lett hosszú kézzel megoldandó feladatukká. A XVIII század vége felé közel jutottak céljukhoz. Úgy múlt el e száz év az ország fölött, mint egy bódult, erjeszte álmokórság, mely a testtől megvonja az üdítő erőket s a lélektől azt is, hogy erői legalább álmoképeket szöuessenek neki. A korlátlanságra törekvő *idegen egyeduralom*, s a *szolgálatába szegődő kiváltságos osztályuralom* Magyarország biztos halálát okozták volna Nyomorult halál egy ezer éves nemzetnek, melyet saját tehetetlensége öl meg, mikor körülötte a nagy nemzetek mind újjászületésüket ünneplik.

E gyalázat a XVIII. századdal eltávozott rólunk A nyugat népmozgalmi s az új eszmék áramlatai hozánk is elküldték hullámaikat. így támadtak próféták apostolok közöttünk, kik a nemzetet fölrázták halálos dermedtségéből; visszaigézték beléje az életet, hogy visszaadhassák javait az életnek.

Prófétáink legelseje és legnagyobbika: *Széchenyi István* gróf, a forradalmi éra harmadik évében: 1791 szeptember 21-én született.

Az alkotmányosság épp akkor érte meg nálunk

II. József kény uralma után a diadalmas restaurációt. Lipót jogara alatt. Korszakos országgyűlésen szentesítették újra hazánk ősi igazai, szabadságai; a szívekbe visszatért a bizalom, s egy áldásos békekorszak bontogatta ki szárnyait. De nem sokáig örülhetett a magyar e jobb fordulatnak. A szelíd és bölcs uralkodó hamar behunyta szemét. Utóda a forradalom viharai ellen a *reakciót mozgósította Európaszerte*. s e visszahatásnak ismét Magyarország vettetett oda egyik áldozatul. El is vész tán, hogy máig nyoma se maradjon fenn, ha meg nem menti az a gyermek, kit a Széchenyi-ház adott a nemzetnek, hogy a század első felében vezércsillagunk, diadalmas hőnök, majd vértanunk legyen.

A magyar történelem Széchenyi előtt csak hadvezéreket és kormányzó politikusokat ismert a nemzeti hőszok sorában. Hogy a béke fegyvereivel elhatározó győzelmeket lehessen kivívni, sőt társadalmi téren *reformeszmékkal* agitálva Magyarországnak *egy új korszaka* legyen megteremthető: ahhoz nemcsak példánk és mértékünk nem volt, fogalmaink is hiányoztak Széchenyi István gróf föllépéséig.

A nemzetség, melyből származott, vagyonszerző földesurakon, néhány vitéz várkapitányon és tekintélyes főispánon kívül, leginkább főpapi tagjaival vált ki. Országos neve volt *György* esztergomi érseknek a Kollonics-korszakot megelőzőleg, s *Pál* kalocsai érseknek, mint pacifikátornak, az utolsó kuruc háború alatt. Ünnepezt hazafit volt *Ferenc* gróf, István atyja is, kinek érdemeit a Nemzeti Múzeum megalapításáért az 1807-iki diéta törvénykönyvbe iktatta. De e valóságos, monarchikus és hazafias hagyományok nem

voltak elegendők ahhoz, hogy Széchenyi István grófnak megjelölhessék a rája váró hivatást.

Úgy jött, mint egy váratlan tünemény.

Egyénisége a szülői háznál, s az ifjúkori évein át alig gyanította, hogy egy alkotó lángész forrong benne, mely a régi Magyarországot ízeire fogja szét-szedni, átteremtve azt saját képére, új lelket lehelve belé, nagyobbat és erősebbet annál, mely 900 évig élteté.

A szülők hét gyermekük közt e legifjabbnak adták kényeztető szeretetük egész melegét. Ösztönös sejtelmük sugalta, hogy e fiútól sokat és nagyokat várhatnak. De mások szemében csak különcködő hajlamai tették őt inkább érdekessé, mint vonzalmássá. Tudomást vettek zárkózott és érzékeny lelkületéről, túlfinomult ízléséről s ötletes gondolkozásáról, melyet önbírálat tud fegyelmezni, offenzív szellem irányít és ironikus zamat fűszerez. Értelme mintha márványból, akarata mintha acélból lett volna való; csak képzelnie és érzületvilága volt nyugtalan, a legnagyobb szélsőségek közt betegesen hullámozó s minden csekélységre érzékenyen fogékony, akár a kén-eső. Egy *hamleti lélek* körvonalai ezek, amikben bennvannak: az udvarfi s művész, a politikus s filozóf összhangja és ellentétei, erkölcsi fegyverzete és sebhető pontjai, hódító fensége és megrendítő tragikuma hogy a hőst egy diadalmas pályán át katasztrófába vezéreljék. Ebből a Hamletből lett a legnagyobb cselekvő erő, ami ellen drámai életalakulások csak a saját szkepszisét fordíthatták, hogy az *önbírálat* fegyvere által végül önmagát pusztítsa el.

Nagyon korán indult ki az életbe. Mint gyermekifjú, alig fölserdülten, már nyűgösnek érezte

szülői házat, hol üvegházi növény gyanánt zárták, óvták és őrizték az élet minden lehellete elől. Nem a fékek voltak neki útjában, azokat magával vitte volna önként, de saját fejével akart gondolkozni, hogy a saját lábán megállhasson

Lelkét nem elégítette ki a magántanulók kényelmes otthoni rabsága, mely elnéző diszciplinával puhítja, s a mentor tekintélyével korlátozza az ifjú szellemet. Irigyelte a jobbágy fiát, aki mezei és erdei munkája' közben tapasztalásból ismerheti meg azt a világot, melynek élnie kell. Irigyelte kortársait is, kik nyilvános iskolába járhatnak, s egymással való vetélkedésükből jökor tanulhatják ki tulajdon értéküket. Mindezt; nélkülöznie^ kellett! a magántanulás békói közt, mely individuálisan akarna nevelni, de a sablonos középszernél több eredményt ritkán érhet el. Az ifjú gróf alávetette magát e nyűgnek, hogy szüleit meg ne szomorítsa; de az első alkalmat megragadta mikor attól beleegyezésükkel szabadulhatott.

Ez alkalom 1809-ben: a *nemesi közfelkelés* évében kínálta magát. A napóleoni háborúk hullámai akkor már Magyarországot is érintették: a diéta elrendelte az egész nemesség mozgósítását. A Széchenyi-házból Ferencz gróf csak egyik fiát lett volna köteles a táborba küldeni, de ő lóra ültette mind a hármat. A *18 éves Istvánból* így lett lovas főlkelő; később atyja azt se ellenezte, ha végkép a katonapályán marad. Két bátyja a háború után haza került, megnősült és a gazdaságnak élt; István végig harcolt négy hadjáratot, szolgált 18évig; csak akkor tette le tiszti rangját, mikor e pálya illúzióiból végkép kiábrándult s hivatása más térre rendelé.

Feltűnő, hogy e hosszú szolgálattal nem vitte föllebb a századosi rangnál. Holott akkor világháborúk sepertek végig Európán, s e viharos időszak vi-tézi sikerek jutalmául magasra emelte a szerencse számtalan kegyeltjét. De az ifjú gróf, bár gyakran kitüntette maga személyes bátorságával, sőt nem egyszer a csaták sorsát eldöntő érdemei is voltak, nem tapasztalt méltánylást sem a főhadiszálláson, hol jó-akarókat és barátokat remélt, sem az udvarnál, hol *Metternich*, a mindenható főkancellár, neki anyai rokona! volt. A szövetséges idegen uralkodók majd mind kitüntették érdemjelekkel; saját fejedelmétől azt sem kaphatott.

Mi volt oka e mellőzésnek? nehéz eldönteni! Annyi bizonyos, hogy következetesen üldözték velej egész katonai pályája alatt. Az okot tehát nem rajta ki-vül, nem is saját külső dolgaiban, hanem bensői természetében, *egyéniségében* kell keresnünk; az akadályozhatta előmenetelét és készítette utóbb, hogy a pályával szakítson.

Tudták róla a hadseregnél, hogy *kivételes szellem* lakik benne, a sablonoktól elütő, szokatlan karakter, mely Ítéletének és elhatározásainak merészségében, izgatott természetben, újíto hajlamokban s rajongó idealizmusban nyilatkozik meg. Ily nyugtalan szellem akkor gyanús volt a felsőbb és legfelsőbb körök előtt, mert *forradalminak* fogták fel. Figyeltek rá, de érvényesülni nem engedték. Többnyire a fővezér mellé osztották be a hírszolgálat-hoz, századot nem bíztak kezére, csak a békekötés után.

Tehetségei e szűk hatáskör dacára nagy katonai karriert nyithattak volna neki, ha más viszonyok közt

s nem a rokokó diadalmas zászlai alatt s nem a reakciónak kell szolgálnia. Vannak bizonyítékok, hogy a hadsereg az ő mellőzésével egy zsenialis hadvezért és seregszervezőt veszített. Írásai közt halom jegyzet és tanulmány maradt fenn: a lovasság s a gyakorlati szabályzatok átalakításáról, a várrendszerről, stratégiai utakról. Megtanulta a terepfelvétel technikáját; s a map-pációkból olvasni, a térszínen gyors tájékozást szerezni, a manővereken fontos tereppontokat megjelölni a vezérkarnál is kevesen tudtak úgy, mint ő. Kiváló katonai talentumra vallott már inzurgens korában, hogy a győri csata elvesztése után, mikor a Meskó-hadosztály Komárom felé menekült, mint hadi-futár ő értesítette a katasztrófáról — ezer viszontagság közt — Chasteler hadtestét, s ennek volt köszönhető, hogy a két sereg az ellenség háta mögött észrevétlenül egyesülni tudott. A három napig vívott lipcei csatát sem nyerhették volna meg a szövetséges hatalmak, ha Blücher a porosz hadakkal idején föl nem lép s a döntést Bernadotte svéd dandárai nem hozzák meg, de amazt, mint Schwarzenberg hadi hírnöke, az ifjú gróf Széchenyi hívta a csatatérre, s emezt ő bírta rá a döntő hadmozdulat megtételére.

Ott volt 1809-ben a szerencsétlen védelmi, 1813. és 1814. években a győzelmes támadó hadjárat legnagyobb eseményeinél, 1815-ben az olasz harctéren Végig vonult a nagy armadával Németország csatáterein, átkelt a Rajnán, a Vogézek hegyein, a Szajna völgyén s Parisban pihent meg, hogy egy év múlva a lombard rónára s az Appennineken át Nápoly ellen kövesse a birodalmi sereg zászlait. Gyakran változtatta a csapatot is, melynek állományához tartozott:

volt Württemberg-, majd Lichtenstein-huszár, aztán áttétette magát a Mehrfeld-dzsidásokhoz, később újra visszatért a huszárok közé a Princ-Regent ezred kötelékébe. De e változatos élet csak arról győzte meg, hogy a hadi pályán nem találhatója fel életcélját s rendeltetését.

Fölösleges szegdarabnak érezte magát a hadsereg óriási gépezetében, melyről belátta, hogy csak méretei nagyok, de összetétele gyarló, működése ingtag és sikerei a vak véletlentől függők. Érezte, mennyire hiányzik abból a céltudatos szellem, egy erkölcsi testület szervezett hatalma s a vezérlés ideális felsőbb-sége. Volt alkalma közelről látni ama kor legnevesb katonáit, s mindannyi vesztett előtte nemcsak nimbusából, hanem normális emberi értékéből is. Ami messziről nézve érdemnek, nagyságnak, dicsőségesnek látszott, egykép mind kicsinyes, közönséges, sőt nevetséges jelenséggé zsugorodott össze. Az ilyen világ nem lehetett az ő világa, ehhez alkalmazkodni, ahogy kívánták tőle, sem nem tudott, sem nem akart.

Iskolának mégis jó volt a mozgalmas időszak. Többet élt és tapasztalt benne, mintha otthon maradt volna. Lelke első vágya csak így teljesült, hogy kitágíthatta szemhatárát. Feltárult neki *a nagy világ* minden fényével és árnyékaival, hogy hozzá mérhesse önmagát, s helyet, feladatokat találjon abban. Ki is használta ez évek alkalmait bőven: fáradhatatlan volt a tanulásban, élvezetben és meditációban. Bizonyások rá *rendszeres naplói*, miket ekkor kezdett vezetni, és levelezései, amikben fejlődő géniusza egyre határozottabb alakot öltött.

Tele tüdővel szívta magába a *nyugati kultúra*

benyomásait, hogy lelke megtermékenyüljön azoktól. Nem érte be azzal, hogy a hadi menetek alatt nagy darab európai földet láthatott; a helyőrségi szolgálat közben messze kirándulásokat is tett. Így járta be Német-, Francia- és Olaszország oly vidékeit is, amik a hadműködéstől távol feküdtek; Parisból átrándult Angliába, több hónapra szabadságoltatta magát, hogy London csodáival megismerkedjék. A bécsi kongresszus alatt már csak névleg tartozott a hadsereg kötelékéhez, s nem fogadta el Windischgrätz herceg megajánlott mentorságát, aki „igazi embert” akart faragni belőle; ment a maga útján. Hosszú szabadságot kért s kapott, hogy azt *keleten* töltsen. Tehette: atyja az ország legdúsabb mágnásaihoz tartozott, ki kedvencének tudás-szomját a legbőkezűbben elégítette ki. A keleti úthoz nemcsak anyagi eszközöket, hanem úti-társnak egy archeologust s egy rajzoló is adott fia mellé, a szűk-séges cselédségen kívül.

Közel két évig tartott (1816-17) ez utazás, mely *olasz* földön át vitte őt a keletre. Főbb állomásai voltak: Velence, Milano, Florenc és Róma. Itt nemcsak a renaissance irodalmával s művészi remekeivel telt el az ő lelke, hanem időt szakított arra is, hogy történelmi és görög tanulmányokkal készüljön Hellász, a Szoszporosz és Bizanc beutazására. Anconából indult meg az Orione hadi-briggen, mely stambuli követünket vitte székhelyére. Széchenyi Kis-Ázsiában szállt erről partra; megtekintette Trója, romjait, onnan vitorlázott az Arany Szarv kikötőjébe, majd bejárta Epiruszt, megmászta az Olympot, megállapodott a klasszikai történet minden nevetes-pontján a thermopilaei szorostól a korinthetai öbölig. Tapasztalatokkal és emléktárgyakkal

dúsan tért, ismét Olaszországon át, haza az atyai kastélyba.

Amily leküzdhetetlen vágyak üzték onnét egykor az idegenbe: világot látni, népeket és kultúrákat megismerni, s összefoglaló tudással, százévek műveit átfogó tekintettel *európai színvonalra* emelkedni, hogy álláspontjáról a kor legnagyobb problémáin keresztül a jövőbe is beláthasson, úgy vonzotta őt most haza a *magyar föld*, a honi viszonyok, érdekek és remények ismerete után való sóvárgás. Sejtette, hogy itt a tér, hol megtalálja a magához méltó feladatokat; érezte, hogy Magyarország lesz az ő világa, s mint magyar hazafi fog nemzetének jótevője, vezére, hőrsza lenni.

De előbb ezredéhez kellett bevonulnia. Szabad ságuideje letelt; ott reá még kötelességek vártak. S várta egyéb is: bajtársainak szeretete, a följobbvalók nagyobb figyelme, befolyásos rokonok részéről pártfogás, s mindenek fölött az atyai óhajtás, hogy a hadseregnél maradjon.

A pályakérdés válsága így tartott el évekig. Végre átalakultak a viszonyok, maga a Gondviselés rendezte akkép, hogy e kiválasztott lelket az osztrák hadsereg idegen világa ne értékesíthesse a mi veszteségünkre, s ő a mienk maradjon, a haza ügyéé, melytől el nem szakadhat többé soha.

Meg akarták házasítani, de nem sikerült. Jóakarói egy Liechtenstein hercegnőt szántak neki. Ha e frigy létrejön, István grófot bizonynyal az udvarhoz fűzte s fényes katonai vagy diplomáciai karrierrel a nemzetől elszigetelte volna. A hercegleány gondolkodási időt kért s egy próbaév múlva Hunyady József gróf-

nak nyújtotta” kezét. Széchenyi, ki már első szerelmében csalódott (évekig ábrándozott bátyja sógornőjéről: a csodaszép Mende Selináról, de frigyüket az atya ellenezte, s mikor beleegyezett, a büszke delnő utasította vissza), e második csalódásra lemondott a nősülési szándékról. Sebzett érzelmeiben az egyensúlyt csak élte delén szerezte vissza; akkor lett igazán boldog, mikor az ideális lelkű *Csáky-Seillern Crescence* grófasszony, kihez eszményi barátság láncai évekig csatolták, a férj halála után egyesülhetett vele.

De csalódások érték a hadseregnél is. A bécsi kongresszus után hosszú békekorszak következett; vitézi kitűnésre s előmenetelre megszűnt az alkalom. Ferenc császár és király fukar kézzel adományozta a törzstiszti rangot; Széchenyi kinevezéséről pedig hallani se szeretett, mert averziója volt az ily nyugtalan „különc szellemek” ellen, akik „mindig kritizálnak és raisoniroznak”.

Közben elvesztette szüleit: előbb anyját, aztán édesatyját. Halálukkal lehulltak az utolsó laza kap. csók, amik őt a hadi pályánál marasztották. Aktív szolgálatra többé nem vállalkozott, áthelyeztette magát a szabadságolt állományba. A dús atyai hagyaték rendezése, a testvérekkel való osztozás, saját birtokainak átvétele s kezelése új eszmekörbe, új feladatok elé állították. El kellett foglalnia helyét az ország főurai közt, kit történeti név, rang, vagyon, immár az elsők sorába emeltek, s tetterő, becsvágy és tudás vezérszerepre jelöltek. Nemcsak joga, hanem tiszte is az lett, hogy független életével, szava tekintélyével, munkássága minden sikerével a szegény, elmaradt, legyengült *magyar hazát* szolgálja, mely e javakat legjobbjaitól nem nélkülözhetette.

Ott volt e legjobbak közt *atyja is*, attól szállt alá a hazafiúi hivatás örök hagyományul, de holt érték gyanánt, melynek amaz idősbik nemzedék éltető erőt s forgalmat adni nem tudott. „Oh mily sokszor láttam – írja évek múlva (1841) a *Kelet Népe* előszavában – szegény atyámat búba elmerülten, s már akkor villant lelkemen keresztül, hogy magasbnak valami sokkal nagyobb értékűnek kell hatni rá, mint családi vagy háziéleti bajok keserűségének. .. Akkor nem bírtam felfogni bánatit. Beh nagyok lehettek azok! *Később tudám, s most tudom, hogy nemzetünk alacsony létét gyászolta.* A magyarnak napról-napra mélyebbre sülyedése, és azon reménynélküli nézet, miszerint nemsokára és elkerülhetlenül fogna éltünk végórája ütni, okozá oly sokszori keserű epedését... S mióta *annyi polgári erényekkel fénylő atyám, mint „magyar” reménytelen szállott sírjába,* azóta meg nem szűnőleg hasonlítgattam más nemzetek életjeleit a magyarnak életfonalával össze, mikép kiismerném: *van-e még feltámadása körül remény, vagy nincs-e többé? Életem legmélyebb feladása ez vala”.*

„*Más nemzetek*” életjeleiről az úti tanulmányok hatalmas benyomásokkal termékenyítették meg lelkét. „*A magyarnak életfonalát*” most kellett kitapogatnia. Érintkezésbe lépett az ország politikai köreivel, a pártokkal, vezérférfiakkal a megyei s a dietális munka közben. Beutazta az ország vidékeit, melyeket addig nem ismert, hogy a közállapotokról, elmaradtságunk mértékéről s a parlag kincsekről, amik kihasználása s gyarapítása új lendület reményét ígérhetné, – közvetlen meggyőződést szerezhesen.

Szomorú képtárult eléje, s ezt a tapasztalt köz-

szellem hanyatló fénye még inkább elsötétítette. A beteges visszafejlődés jelei minden téren szemmel láthatók voltak: a nemzetlét agóniába esett, a 800 éves hódító hősi lélek már-már elszállandó volt a sorvatag szervezetből. Szegénység, tudatlanság, egy jobb lét igényéről teljes lemondás; az értelmi osztály csüggedt vesztelése; az előkelőkön a kultúra idegen máza; köznemesség, melynek már egyebe sincs avitikus kiváltságainál; kizsarolt jobbágy nép, mely a földiektől lelke üdvösségén kívül, mitse tud remélni többé; hatóságok, amiknek se akaratuk, se eszközük nincs kormány, mely az országot katonanyag és adóalap gyanánt kezeli a birodalmi érdekek számára; országgyűlés, mely évszázados sérelmi politikát meddőn folytat a hatalom ellen; szétdarabolt országrészek, amik közt megszűnt az összefüggő közigazgatási szervezet, – régi városokkal, amik nyomorult falvakká aljasodtak, – avar pusztaságokkal, ahol nincs út, – folyóvizekkel, amiken nincs híd, – ingoványokkal, amik ropant területet bitorolnak a termelő munka elől, – s lesújtó lelki tehetetlenség mindenütt, mely az önsegélynek se módját, se sikerét, sőt még a vágyát se ismeri. Ilyen volt Magyarország a XIX. század elején, mikor a „legnagyobb magyar” a reformáló munkába belefogott.

Naplói tanúskodnak, hogy a reá váró óriási feladat vonzotta is, le is sújtotta őt. Izzó remények és vak kétségbeesés végletei közt vetődött napról-napra, hol a viszonyokkal, hol önmagával vívódva. Hamleti természet volt. Mint a dán királyfi, ő is elmondhatta, hogy: *rothad Dánia*. S miként annak sem a határozatlanság volt tragikumája, hanem a mélyebb vágású kri-

likai adomány s az emberfölötti szigorúságú lélekismeret, – úgy Széchenyi is valódi lelki tortúrákat gyakorolt önmagán, mielőtt a közdolgokban teendői felől határozott volna, s ezt minden nap megtette, mert alig múlt egyetlen napja elhatározás és cselekedett nélkül Közpályáját a kiindulás óta, negyven éven át tre gikus végéig, az *öntudatosság*nak emberileg szinte elviselhetetlen ereje, az illúzióktól ment *tiszta látásra*, gyarló testbe alig fogható világossága, s eme kettői szárny *teherviselésének* martiriuma jellemzi. Látni fogjuk ezt, vizsgálva a pályát s az embert a jelen összefoglaló rajz szerény tükrében is.

Első törekvése az volt, hogy dolgozó társakat kapjon a nagy munkához, híveket a tervezéstanácsába, s a végrehajtás műhelyébe. Ösztönszerűleg kerestek föl osztálytársait: a *fiatal arisztokráciát*, mert vagyoni függetlenségüktől és ifjú lelkesedésük becsvágyától támogatást várt. Együtt akarta őket látni, hogy hozzájuk férhessen; s hogy együtt tarthassa, állandó társas szervezetet gondolt ki számukra: a *lóverseny egyesületet*, mely minden pártnak és gondolkozásnak semleges” találkozó helyévé változott s idővel a politikailag szétzilált nemzetet is *társadalmilag egyesítheté*. Maga gyűjtötte az”alapítókat, maga dolgozta ki a tervezetet, személyesen járta[kijaz engedélyt a kormány hatóságoknál, az udvarnál s külön kihallgatáson (1822. jan.) az uralkodónál. Két évi fáradozással ki is küzdte, hogy az egyesület az 1825-iki diéta megnyitásakor a nádor-helytartó védősége alatt megalakulhatott.

Közben *külföldet* járt; magával vitte benső barátját: *Wesselényi* László bárót, aki leghívebbül osztott a nemzet regenerálásáért sóvárgó hitében s

lángoló hazaszeretetben versenyzett vele. Együtt utazták be Német-, Francia- és Olaszország nagy részét. Természetük kiegészítette, gondolkodásuk fődte egyjást: a kritikai szellemű s európai műveltségű *Széchenyi* világjártassággal mutathatott a nyugat előhaladt iszonyaiban ama gyógyszerekre, amikkel orvosolhatónak látta a nemzet bajait, ahányszor a vérmes Indulatú *Wesselényi*, szittyá lelkünk e tipikus képviselője, azokat előtte izzó színekkel festette. *Wesselényi* szította a tüzet, *Széchenyiben* s *Széchenyi* fékezve irányozta *Wesselényit*. Így mentórkodtak egymáson. jutjuk eredményeül velős tanulmányokat hoztak haza a német mezőgazdasági kultúra, az olasz selyemtermelés, a francia kézműipar felől, bő adagokkal az állatgazdaság, útéptítés és csatornázás köréből. A canal du midi láttára Franciaország adta *Széchenyinek* az első ötletet, hogy a *Dunát* és *Tiszát* szabályozás alá vesse.

Most haza siettek a *diétára*. Nevezetes országgyűlés volt az. Tizenhét év óta szünetelt az alkotmányosság; adót és katonát a kormány exlexben szedett, s a megyék tiltakozó mozgalmait karhatalommal, hűtlenségi perekkel fojtották el a kormánybiztosok. De az elégtelenség oly általános volt, hogy a dinasztikus érdek is megkívánta már a nemzeti sérelmek némi orvoslását. Az udvar fényes ürügyet talált a rendek összehívására: az agg Ferenc császár és király élénken óhajtotta, hogy negyedik hitvese, Karolina Augusztá, ki még nem volt megkoronázva, szintén fölkenettessék magyar királynévá. De ez alkalom volt a rendeknek is, hogy az udvart a törvényes nemzeti kívánságok teljesítésére rászorítsák.

Széchenyi még ekkor nem ismerte az alkotmá-

nyos küzdelem rugóit és esélyeit. Ki is volt eleve zárva terveiből, hogy mint pártpolitikus akarjon nagy stílusban és lármás nyilvánossággal működni. Erre se véralkata, se gondolkozása nem tette őt hajlandóvá. Nem a közjogi tért nézte ki magának, hanem a társadalmi; ahogy a nemzeti problémában is főleg társadalmi feladatot látott, Gazdag, erős és vállalkozni bátor *magyar közszellem* kifejlesztésére és fölnevelésére törekedett. Ide céloztak kisebb-nagyobb méretű, de roppant tömegű részlettervei, melyeket mind hatalmas rendszerbe foglalt össze. Zajtalanul akart dolgozni, kezdve néhány hű társon, de egyre több és nagyobb érdekeltségi köröket kapcsolva céljaihoz, a hangyamunka ernyedatlenségével s a klárisok művének” elronthatatlan biztosságával; – amaz fészket, emezek világot építenek.

Ezért nézett hidegen és illúziók-nélkül a diéta elé. Mitsém érzett Wesselényi hevületéből az ellenzékben, se Mailáth és Cziráky buzgalmából a meghajolásbári. Inkább szemlélőnek, mint harcosnak ment Pozsonyba, a rá nézve új hadműködési területre. Arról meg éppen nem volt sejtelve, hogy első rögtönzéseivel mindkét táblán korszakos diadalt arat, s az országgyűlésről mint a nemzet kikiáltott vezére fog visszatérni.

Pár percig szólt a felsőtáblán, – ugyanannyit – mint az alsó tábla vendége, elnöki engedelemmel – a kerületek ülésén. Ily rövid beszédet ritkán mondtak? még parlament előtt; de nagyobb esemény lett belőlük!»! mintha a legtökéleteseb szónoki remekműket mondial volna el.

Az első beszédében nem volt semmi emlékezetre

méltó, de azt – a felső tábla hagyományai ellenére – *magyarul* mondta. S e pusztá tényével ott új érat teremtett. Példáját követték a többi mágnások is, s ezóta magától szűnt meg a főrendiház ősi latinítása.

A második beszéd (1825. nov. 3.) minden szava örök emlékezetű. Az elhanyagolt *nemzeti nyelv* „pallérozásának dolga” volt napirenden, s az ellenzéki szóonokok élén felsőbüki *Nagy Pál* keserű szavakkal tört k nemcsak a kormány, hanem az arisztokrácia ellen is mely tudományunk és irodalmunk iránt érzéketlenül közönyös. Széchenyi István gróf ekkor szót kért, s bejelentette, hogy készségesen fölajánlja egy *évi jövedelmét* (60.000 ezüst forint) oly *magyar tudós társaság* megalapítására, mely „Ludovika”-ként szervezgetnék s vagyona országos *felügyelet alatt* kezeltetnék. A hatásóriási volt; mindenki érezte, hogy ez eseménnyel a nemzet történetében is új korszak veszi kezdetét. S a példa elemi erővel vonzott követőket: pár nap alatt százezreket ajánlott az Akadémia céljaira főuraink versengő hazafiassága. Egy hét múlva híre ment az eseménynek országszerte, a nemzet megmozdult a vilámáramtól, s öröm, reménység, lelkes áldozatok szivárványfénye ragyogott ki az elborult ország fellegeiből.

Széchenyi a nemzet első emberévé lett. Egész Pozsony őt ünnepelte, a jogász fiatalság istenítette. Mindez rávonta az *udvar* figyelmét is. A császár megjegyzéseket tett rája, Metternich személyesen érintkezett vele. De ez Széchenyinek nemcsak tervébe vágott, sőt fenntartani és ápolni is kész volt az összeköttetést. Nemzetének remélte hasznát, ha közbenjáróvá lehetne a hatalom s a nemzet közt; társadalmi reformjait is könnyebben vélte előmozdíthatni, ha kinyer-

heti a kormány semlegességét, vagy kihasználhatja alkalmi jóindulatját; tudta, hogy Metternich az országnak javára tehet, ha kellő befolyással utilizálható.

Érintkezésük fel eredménnyel járt. Széchenyi (dec. 15-ki) írásos előterjesztését (meine Beichte), melyben a magyar ellenzéknek az ország ősi jogaihoz ragaszkodását tiszteletre s bizalomra méltó konzeivatív vonás gyanánt méltatja, s kéri a főkancellárt, hogy a sérelmi föliratra, már csak monarchikus érdekből is, kegyelmes választ eszközöljön ki a felségtől: – Metternich észrevehető figyelembe vette a reskriptum megszerkesztésénél. Azt pedig élő szóval jelenté ki, hogy ő elvileg híve a 800 éves magyar alkotmánynak s azt felülről nem is fenyegeti rázkódtatás. De annál élesebben hangsúlyozta, hogy az ellenzék radikalizmusát veszedelmesnek tartja, s nem fog tűrni – már az ősi alkotmány érdekében sem – bármiféle oppozíciót. Általán ellenségéül vallotta magát minden reformnak, melyet nyugtalan romboló áramlatok *alulról* hoznak. Mert az országra *minden üdvös reform* – szerinte – *csak felülről* jöhet. Óvta is Széchenyit, nehogy ama vészes áramok elragadják. Javasolta neki, engesztelje meg a császárt, ki az ezredtől való szabadságolásáért neheztel rá, s majd tán előlépteti. Ellenben mostani helyzetében „elveszett embert” lát benne. „Reszketek önért – monda ismételve – máris messze ment; megrontja az ifjúságot. Majd megbánja, mikor késő lesz!” Széchenyi belátta, hogy Metternich az ő reformjainak is ellensége lesz, míg meg nem puhítják azok sikerei.

Azzal felelt a kancellár csábítgatására, hogy ettől fogva a legtöbb kérdésben az ellenzékhez csatla-

kozott. S nehogy kardbojtja gátolhassa, 1826. február 15-én *lemondott tiszti rangjáról*. Naplójába hamleti lel-
külete ekkor ily sorokat íratott vele: „Érzem, hogy a
szellemek országával állok összeköttetésben. *Órdög
sugalma* az? vagy *jó nemtómé?* Ha ez, úgy *Magyar-
országból lesz még egy nemzet!*” Hasonló kétségek kí-
nozták minden forduló pontnál, ahova pályáján elju-
tott; mert sasszeme épp úgy meglátta a siker esélyeit
mint a balfordulat esetén bekövetkezendő veszedelme
ket. Ilyenkor az *öngyilkosság* is ott járt elméjében, me-
nekvést keresve dilemmái elől . . .

De a kísértés nem tartott soká. Mert nagy vo-
násokban mindig tudta, mit akar és hogyan akarja
elérni. Lelki viharai aztán öntudatos elhatározásain nem
hagytak nyomot.

Óriási koncepció volt, amire törekedett. S bá-
mulatos bölcseséggel szerkesztette meg annak alap-
vonalait. Első alkotásában: a *lóverseny-egyesületben* a
felületes gáncs idegenszerű mániát, angol-utánzatott
talált. De a továbbiak felvilágosították a nemzetet, hogy
vezére mit akar vele. A diéta elején a *tudós társaság* ala-
pítása, közben a *nemzeti kaszinó* megteremtése s végü-
egy kiröpített gondolat, hogy mindez az ország szívé-
ben: a *fővárossá emelendő Pestbudán* működjék, –
plastikus fénynyel vonta be az egész koncepciót.

A nemzetnek, hogy szétzüllött és elárvult álla-
potából kiépülhessen, természetes *középpontra* és *vezérlő
organumokra* volt szüksége. Amazt megjelölte Széchenyi
rámutatva Budapestre; emezeket megteremte a *szellem
előkelőség* intézetében: az Akadémiában, s a *társadul
milag kiválók* gyűlőhelyén: a kaszinóban; amazt, hogy
a *nemzeti kultúrát* művelje, emezt, hogy a *nemzeti er-*

kölcsöt nemesítse. így kapott Magyarország szervezete intelligenciát Széchenyitől.

Következett a *többi* feladat, amikben az ország vezérét már e vezető szervek fogják támogatni; de sikerükhöz a lakosság millióinak lelki érdekeltsége is nélkülözhetlen lesz. Mert a nemzeti újjászervezést a nemzet nélkül vagy ellenére valóban nem lehetne végrehajtani.

S itt fenn maradt egy nagy kérdés: hozzá jut-e Széchenyi a magyar faj ama *sokaságához*, mely még öntudatlan halálos álomban szendereg, s mi módon tudja azt fölrázni, eszméltre hozni, életkedvre hívni, hogy lélcélját, feladatait megjelölhesse?

A diétán történtek országos hatása azonban e kérdést előre megoldás. A nimbuszból, mely ekkor Széchenyit országszerte körülvette, bebizonyult, hogy a nemzet kóros álma immár *véget ért*, az eszmélet és életvagy jelei mutatkoznak, – s az ébredő milliók Széchenyi egyéniségében látják a követendő vezéri *tekin-télyt*. Sőt adva volt már az eszköz is, mellyel a vezér e milliókhoz szólhat. Bebizonyult, hogy a magyart a *nemzeti nyelvért* való szeretet villanyozta így életre, mikor a példátlan áldozatról értesült, amit Széchenyi e nyelv jövője, irodalmi kifejlése érdekében hozott. Az eszköz tehát, mellyel a vezér az ő nemzetéhez szólhat, a magyar *nyelv ereje*, bubája, színe és zománca lesz. Azzal fogja a milliókat serkenteni, irányozni, feddni és lelkesíteni, hogy bízva kövessék a nehéz viton, mely a nemzet jövő nagyságához elvezet.

Metternich „karriert” ígér neki, s ő a „kanaillal” tart, s íróvá lesz.

II.

A magyar *renaissance* hatalmas embere a *tollat* vette hát kezébe, hogy mint agitáló publicista a közönség előtt folytassa” a nagy munkát, melyet az arisztokrácia körében s az országgyűlésen, mint főúr és törvényhozó, lelkes szóval és lelkesítő példával megkezdett.

Soknak rejtelmesnek tetszik ez a vállalata. Mert sem a főúrban, sem a katonában nem látták annak semmi előzményét. Előzmény nélkül, ami alatt a tehetség nyilvánulása értendő, lehet mindenki máról holnapra pap, katona, vagy politikus, de író nem, még iskolázva sem. Ehez külön adományok szükségesek, amik nélkül a hívatlan hiába kontárkodik. Széchenyi zsenije általános volt s amire csak erejét koncentrált, mindabban nagyra vitte. Ép úgy lett belőle nagy író, mint szónok, mikor *akart* azzá lenni.

Első beszédeiből maga jegyzi naplójába, hogy elmondásuk közben oly félsz fogta el, mintha akasztani vitték volna. De aztán belé melegedett, s a diéta végéig 33-szor szólalt fel. A következő országgyűlésen már egyike volt a legtermékenyebb szónokoknak. Előadása lényegesen eltért a magyar ékesszólás minden addigi hagyományától. Nehezen hajlítható, színes erély-árnyéklatok kifejezésére legkevésbé alkalmas, tompa csengésű hangja, a szónoklati formákhoz tartozó külsőségek: ünnepies arcjáték és kézmozdulatok affektációit megvető egyénisége külön helyet követeltek maguknak országos rétoraink gyülekezetében. Beszédeiből hiányoztak a megszokott formák: az arányos tagozás, átlátszó elrendezés, a pathetikus szárnyalás, kiszámított nyugvó pontokkal, s hol az észnek, hol a szívnek, hol a síró, hol a nevető idegeknek szánt érvelés, kiszámított fordulatokkal. Ily értelemben

ő soha sem volt szónok, s nem mérhető össze a Nagy Pálokkal, a Kölcseyekkel, vagy a Kossuthokkal. E téren is önálló egyén volt, aki nem jár minták nyomán s akit nem lehet utánozni.

Mindig rögtönözte, amit elmondani akart. Minden elmondott róla, ahogy eszébe jutott: nem az értekezés szigorú sémái, nem a szavakat érzéki formái közt, nem is a csevegés könnyed pongyolaságával, hanem mindez elemeket összevegyítve, ahogy szükségességnek látta, vagy kénytelen volt vele. Ott végezte a reflektatív és konstruktív agymunkát a hallgatók szeme láttára; nem a kész művet bontotta ki előttük, hanem a munkást mutatta be, ahogy dolgozik és alkot. Látta rajta az anyaggal való küzdelem, s az erély, ahogy azt hatalmába veszi, rajta minden kérgen átvilágít, hajlítható részeit megragadja és akaratahoz idomítja. Olykor hiányzott neki egy-egy alkalmas szó, máskor a keresett fogalom, vagy nem volt neki kézügyben, okbéli akadályok leverésére, egy emlékezetéből kitévedt súlyos ellenök s meglátszott rajta a lelki és testi harc, a hevület és idegek játéka akaratával, amíg a keresettet meg nem találta. Ilyenkor csupa izgás-mozgás volt egész lénye, szeme nyugtalanul járta a léget vagy szegeződött közömbös pontokra; lába tipegett álló helyén, vagy lépkedett föl-alá a szószék körül. Voltak pillanatok, hogy már végezni látszott, s kifelé indult a teremből, de újra visszatért, beszéde fonalát még csak ezután bonyolítja ki. Alig volt eset, hogy ily válságos pillanatok ne zavarták volna előadását, de a világfi svádájával mindezt elfogadhatóvá tudta tenni. Eszme- és ötletbőség, váratlan lelemények, fürge fordulattal közbeszótt epigrammák és élcek mindig kíségtették. A hallgatóság egy zseniális lélek fel-

sőbbségét érezte mindannyiszor, amit csak azért volt könnyű elviselni, mert túlsúlya mindig tapintatos, megnyilatkozása mindig természetes maradt.

Ilyen volt ő a harmincas évek óta „Írói egyéniségében is.

Első röpke irata (brosúra) még bátortalanul lép a nyilvános bíráló elé (1828-ban). A *lovakról szól*, s kisebb körnek: a lóverseny-egyesület arisztokrata tagjainak van szánva, címlapján „Hunyady József gróf árnyékának”, (egykori szerencsés vetélytársa nagy tekintetű rokonának) van ajánlva. Tartalma gazdasági fejtegetés oly tárgyról, amibe a szerző katonapályája alatt hivatásszerűleg, s mint nagy birtokos, érdekeltségéből is legtöbbet foglalkozott.) Megszólaltatta benne szakismeretét, s mint hazafi, csak egyes célzásokkal hagyta sejtetni, hogy a lónemesítő propaganda mögött meszszebb és magasabb célok lebegnek szeme előtt.; Néhány elszórt megjegyzés, odavetett szó gyaníttatja, hogy az anyag javítását, az okszerű nevelést, a világ versenyben ránk váró szerepet s az ott aratható nemzeti diadalt *nemcsak lovainkra* érti, s hogy ezt a nemzetgazdasági programot mihamarabb alkalmazni szándékozik közéletünk *összes nemzeti kultúráira*, A füzet könnyeden előkelő és elmésen irányító hangja senkit sem nyugozott oktatásaival, sem ki nem hívott harcias fenyegetéseivel. Ezért osztatlan tetszésben részesült, s fokozta a figyelmet a szerző személye, s a kíváncsiságot további működése iránt.

Nyilvános titok volt, hogy Széchenyi egy új, testesebb munkán dolgozik, melyben le fogja rakni politikai programjához a vezérgondolatokat. Feszült várakozásokkal nézett a dolgozat elé minden párt,

minden osztály, minden felekezet, fenn a kormány, legfelül az udvar is. Hogy melyikükhöz fog szitni vagy csatlakozni, melyiküknek izén hadat vagy ajánl békét s mily feltételek alatt, – erre voltak mindannyian kíváncsiak.

Egy éven át dolgozott rajta Széchenyi: 1828. dec. 14-től 1829. dec. 31-ig; a nyomda s a hatósági cenzúra félénél tovább foglalkoztak vele. Végre rávezettetett az „imprimatur”, s 1830 őszén megjelent közgazdasági irodalmunk első alapvető műve: a „Hitel”

Minden várakozást felülmúlt; pedig mindenki csalódott benne, mert senki se azt kapta, amit várt. Nem volt tudományos könyv, se politikai ok- vagy gúnyirat, nem birt akadémiái súllyal, se pártszinezettel, se vitatkozó jelleggel. De magában foglalt mindent, ami az ország közviszonyairól, államférfiúi szempontból, a bölcselet felfogásával, hazafias lélekkel és írói művészettel a Hitel címe alatt elmondható.

A nemzet egyetemének írta a korszakos tanulmányt, s tán épp ezért „ajánlá honunk szebb lelkű *asszonyainak*”, – kimondva ezzel azt, hogy fejtegetései minden magyar családnak, *minden háztartásnak* szólanak. Ily értelemben invokálja a felajánlásban Magyarország hölgyeit „Vegyétek pártfogástok alá! A Hitelről szólok, s a mi beloïe foly: a becsületről, az adott szó szentességéről, a cselekedetek egyenességéről, s így elöttetek sem lehet a tárgy idegenebb, mint elöttünk (férfiak elött), mert annyi nemes és szép, a mi az emberiséget felemeli, a ti nemetek műve... Ti vagytok a polgári erény s nemzetiség védangyalai, mely nélkületek, higyjétek, soha ki nem fejlik, vagy nemsokára elhervad, mert ti vontok minden körül bájít és életet. Üdvözlét és hála nektek!”

Szélesebb alapon a hitelkérdések lényegéről, erkölcséről s gyakorlati jelentőségéről se előtte, se utána nem írt senki még. Lefesti hazánkban azt az országot, mely a hitel áldásai nélkül tengődni kénytelen, s hogy megáldassék velük, ahhoz érdemben szükkölködő. Szól a birtokosról, kinek dúsan terem a föld, s ki mégis koldus, mert nem válthatja pénzzé évi javait. Szól az uraságról, kire ősei milliókig fölbecsülhető értéket hagytak, de becse még sincs, mert a pénzforgalom erei elkerülnek, s ha segíteni akar magán, az uzsorásra szorul. Szól a gazdálkodásról, mely nálunk tunya és elavult. „A termő földnek csak haszon nélkül heverő része is – írja egy helyütt – boldoggá tenne más nemzetet... így a mit bizonyos időben egy mező megteremne, de nem terem, s az a dolog, a mit egy ember elvégezhetne, de nem végez, minden időre el van veszve”. Hitelképességünk hiányáért erkölcsi fogyatkozásunkat okolja. Nemcsak a rend és takarékosság hiányzik belőlünk, hanem a mérséklet és fegyelem is, mely mulató és préda hajlamainkat megfékezhetné. Pedig azzal az erővel, a mi könnyeden rámegegy a világunkat élésre, sokkal szebb világot teremthetnénk magunknak, amelyben érdemes is volna élnünk. De már mi ilyenek vagyunk. Azzá tette a közszokás, a környezet példája, a család, melyben nevelkedtünk, s a másik család, melyet alapítani fogunk. Elhanyagoljuk kötelességeinket, fölszínesek tanulmányaink, ígéretünket be nem váltjuk, tartozást leróni nem szeretünk, bajból kimászván, nem javulunk. Ezért nézi a tőke hitelünket – nem látván semmi hipothékát – meg nem nyugtató hipothézisnek. Innen elmaradt-ságunk, ország nyomora, nemzetlét elernyedése, jövőnk veszedelme.

Aztán az orvosláshoz lát, s bajunk diagnózisa értelmében megjelöli az ellenszert, mely el fog mulasztani rólunk minden nyavalyát, távol tart minden veszedelmet. E varázsszer – Széchenyi szerint – a hitel, s a hitelképesség. Meg is jelöli a módokat, melyekkel az, nemzetünk egyeteme számára, közéleti reformok útján megszerezhető. Számot vet a *maradiakkal*, kik arra hivatkoznak, hogy az ország „jó szisztéma nélkül is fennmaradt, s talán boldogabb sok egyéb országnál”. Ezeknek azt feleli, hogy „jobb szisztéma bekövetkezésével annál bizonyosabban tenne óriási lépéseket”. Számot vet az *elégületlenekkel* is. kik minden baj okát a kormányokban keresik. Nekik akkép felel, hogy „nem nézek én annyit hátra, hanem inkább előre”, s hogy a nemzeti munkát magunknak kell elvégeznünk, más azt el nem végzi helyettünk. „A kised makkból – írja egy helyt – magas tölgyfa lesz, míg a tők soha sem emelheti föl magát a földről”, s legfájdalmasb kinnak vallja más helyen azét, „ki kénytelen átlátni, hogy ő egy rothadó nemzet tagja”.

Javaslati, amikkel föllép, *meg se érintik a közjogi és sérelmi kérdéseket*, melyek az ország pártéletét évszázados hagyományok gyanánt foglalkoztatják. Inkább *elvonni látszik azoktól a közfigyelmet*, új feladatok egész sorát jelölve ki a nemzet vitális érdeklődése számára. Szól az ország földrajzi fekvéséről, más nemzetek versenyéről, s a pénz szükét említve, utal Anglia példájára, mely szintén nem pénzbőséggel kezdte, hanem *munkával*. Erőteljesb s intenzívebb munkásságot sürget az egész vonalon; *termeljünk* sokkal többet, s belső *fogyasztásunk* is legyen sokkal kiadós. Sürgős feladatnak vallja *forgalmi* utaink kiépítését, a *közgaz-*

gátas egyszerűsítését, intézkedéseket kíván a *kereskedelem* fennakadásai ellen, a határvámok körül, – *jutalmakat* a több s jobb termelésre és kivitelre, – nemzeti bankot, vagy legalább *földhitelintézetet* a hitelszükség fedezésére, – s *hiteltörvényeket* (a váltójog szabályozásával) a tartozások biztosítására.

A dolgozaton végig lengő géniuszt idézzük, mielőtt annak kiinduló és zárószavait egymás mellett ide igtatjuk: „Nem fogok én – így kezdi – hazám dicsérője lenni, mert arra *nem szorult*, s mert oly szoros kapcsolatban látom magam vele, mintha rokonomat, vagy önszemélyemet dicsérném . . . Csak a gyöngeszereti önmagát, az erős: nemzeteket hordoz a szívében.” Halhatatlanná lett *végyszavai* pedig ezek: „Sokan azt gondolják, Magyarország *volt*; én inkább azt szeretem hinni: *lesz!*”

E szavak egész forradalmat keltettek a közönségben. Általán az egész könyv egy nagyszerű cselekedet hatását tette az országra, német fordításban túl határainkon is. Mint irodalmi siker, azóta szinte példátlan maradt. Több kiadást ért, s napirenden volt évekig. Foglalkoztak vele a bécsi Burgban, Budán a nádori udvarnál, az összes kancelláriákon, minden kastélyban, a legtöbb nemesi kúrián, főiskoláink katedráin, s a közép-európai sajtó csaknem valamennyi közlönyében. Elmondhatni, hogy közvéleményt csinált. Tanításait a nádor és Metternich főkancellár helybenhagyta, a vármegyei nemesség tapssal fogadta, aulikusok és reformerek versenyeztek magasztalásában. Széchenyi a nemzet vezéréből a helyzet urává lett. Irányzsméi győztek.

Most már bizton számított a közvélemény támo-

gátására, s a hatalom semlegességére, nem kellett többé részt vennie a közélet fórumán a pártos végletek harcaiban, melyektől undorodott. Fenn állt a *partok fölött*, s semleges, helyről, csaknem szuverén gyanánt irányozhatta tovább a nemzeti újjászervezés munkáját. Bécsben úgy gondolták, hadd kísérletezzen: sokkal kisebb eredményre juthat, semhogy az ő köreit zavarja; csak Széchenyi tudta, hogy csöndes fej” leszti politikájával *végső czélokban nagy és független Magyarországot nevel.*

Egy bíráló volt, aki ellent mert neki mondani: idősebb *Dessewffy* József gróf, a híres *Taglalat*-ban. A régi Magyarország ódon szelleme szólalt meg ez agg hazafi ódon tollával, az a lélek, melyet Széchenyi irata vádol és elkárhoztat, hogy a nemzet organizmusából mindörökre számkivesse. Fanatikus hit az ősi hagyományok erejében, s vak hitetlenség minden újítás iránt, e két sarok közt forgott a régi emberek gondolkodása. Ez állta most Széchenyi útját a Taglalattal, megfeddni őt nyilvánosan vakmerőségeért, mely tapasztalat nélkül támad a tekintély ellen, idegen mintáktól elkápráztat tan kicsinyli otthonát, s hiú elméleteknek föláldozza a kegyeletet, amivel nyolcszáz éves fejlődésnek tartozik. A pátriárka hangján szól az ifjúhoz, méltányolja jó szándékát, dicséri művének egyes lapjait, hogy annál élesebben ítéljen az egészről. A régi szellem hamvadó tűzének utolsó fellobbanása volt ez.

Szécsenyi fölvette az odadobott keztyűt s megvívta a harcot. Egy év múlva jelent meg (1831) nagyszabású vitairata, a *Világ*. Fegyverül azt választotta, ami a mű címlapján áll: a világosságot. S eldöntötte vele végkép a két történetpolitikai felfogás küzdelmét.

Nem hiányzik e polémiából a személyes él sem: Széchenyi mesterileg védi ellenfele csapásait, s nyomban visszavág tízszeresen. Dessewffy zavarosnak, rendszer-nélkülinek ítéli a Hitelt, Széchenyi pedig ki-gúnyolja érte, hogy a labirinthban eltévedt, mert nem lattá meg az Ariadne-fonalat. Dessewffy szeles és köny-nyelmű kísérletezést vet a szemére, viszont ő így felel: «Miért hallgattál ilyesekről 60-ik évedig, ha annyi felsőbbiséget érzesz magadban? Miért nem írál és cselek-véi inkább magad, ahelyett, hogy mondásim s tetteimet csendesén bevárván, azokat ítélgesz?... Menj elől te, s törj utat, hol eddig szinte ösvény se volt; több sze-rencséd lesz tán, mini nekem, s bennem hív követőre talál-sz.» Mikor Dessewffy saját több éveit s nagyobb tapasztaltságát szegzi Széchenyi leckéztető modora ellen, ez így utasítja őt rendre: »Azt hiszed, a közön-ség esztendőidnek engedend inkább, mint okoskodá-sidnak? s ezen utolsókat oly gyengéknek tartod, hogy argumentum és nyomadék gyanánt ősz hajaidat is tanácsosnak ítélted felhozni? Ha állandó honi szín-házunk lenne, bizony nem kelnék föl a helyemből miattad, mint a spártai ifjak az athénei vén előtt, mivel az idők hava fehérité már fűrtidet; hanem azért szök-ném föl legkényelmesb székeimből is örömmel átengedni neked azt, mivel nemesen futottad át földi pályádat, és mindnyájunk tiszteletére méltó vagy” . . . S mikor Dessewffy kicsinylőleg szól Széchenyi gazdasági taná-csáirói, sőt hazafias alapítványáról is, mondván: könnyű neki, nagy vagyont örökölt, s nőtlen maradt, s így nagy előnyben van a más helyzetűek fölött, ez kegyetlenül torolja meg a személyeskedést, mondván: „Felőled, lásd, sokan azt mondják: legszebb jószágo-

kat bírsz, melyek igazi kincstárak, ha józanul kormányoztatnának, – hogy azon szt.-mihályi hatalmas 18000 hold föld, 200 telkes erővel célirányosan munkálva, téged környékedben a legrendesb s gazdagabb földesúrrá tehetne; midőn most a sok theoria és poézis következtében igen rendetlenül tartott házban, csaknem mindig pénz nélkül vagy, s így legjobb, s legerősb akarattal is, igen pontatlan fizető vagy s csak azért látszol megvetni a pénzt, mert nem tudsz magadnak szerezni.” De legerősb mégse az ily személyes párharcban volt Széchenyi az ő ellenfele fölött. Szellemi felsőbbségét legmeggyőzőbben a *Világ* fejtegető részeiben gyakorolta, anélkül, hogy erre törekedett volna.

Amiket a Hitel lapjain a nemzet társadalmi s gazdasági képéről megrajzolt, azt a Világban az ország állami közéletére alkalmazza, s kultúrpolitikai kérdést szerkeszt belőle.

Rámutat az ország municipális alkotmányára: államéletünket „rútul eldarabolja” öt párt, hat vallás, tízféle nemzetiség s 52 vármegye, – nem számítva a külön kerületeket, városokat stb. Csupa ellentét idegeníti egymástól az ősi nemességet is. *A főrendű* birtokosok – úgymond – járatlanok a hazai dolgokban, nem tudják megszolgálni a hazától kapott javakat, lelkileg tova szakadoznak a magyarságtól s odakünn költik pénzüket, mert itthon nincs mód, amivel az állandó tartózkodást maguknak kellemessé tehetnék. „Legnagyobb palotáinkban a magyar nyelv idegen, ritkán fogadják szívesen, s ha megjelen is néha külföldi alkalmaknál, csak úgy lövell a számos külföldi szózatton keresztül, mint villám a borult ég hasadékn.”

Ellentétük a *köznemesség*, mely kirekesztőleg honi eszmekörben él; a külföldet nem ismeri, a hazai viszonyokat értéken túl becsüli, idegen találmányokról fogalma sincs s számtalan javítás ellen vak hévvel küzd. A *polgárelem* nagyobbrészt nem magyar, s a felsőbb rendek nem igen édesgetik magukhoz. A *parasztság* sok nemzetbelire van tagolva, s ebben a magyar a legszebb fajta bár, „*csekély számban nemz, mini az oroszlán,...* s független önérzéssel kerüli a munkát, félretéve büszke vadsággal a lelki előmenetel és csínosodás, eszközeit napkeleti komolyságában”, – míg *a többi fajta „szaporodik, mint a gomba az erdőn.”* Hitéleti téren úgy áll szemközt a protestáns a katolikus-sal, mint az „angol s gallus” egymással; alig van társas kör, intézet «hitvallási írigykedés ördögétől ment”. A megyék egyenkint elkülönített ítélő és tanácskozó székkel bírván, országos életünk „vérkeringését meglassítják, s mindenben halálos hátramaradást okoznak.” Az ügyse igen nagy királyság, ekkép feloszlik 52 piciny királyságra. Ily viszonyok közt aggódva veti fel magának Széchenyi a kérdést: lehet-e a nemzet nagyságát még kifejleszteni? Palliatív javítások – úgymond – nem érnek semmit, mert a beadott szer elgőzölgvén, a test annál bágyadtabb, a fájdalom annál égetőbb lesz. *Gyökeres javításról* pedig az a köztudat, hogy vele sarkolatos törvényeink homlokkal ellenkeznek.” Az alkotmányreform problémáiba nem is mélyed, csak futólag jegyzi meg, hogy *képviselési* kormányzat *érett nemzetnek való*, s azzal tán a municipális kormányzat sem igen férhetne össze. De negfontolandónak tart oly reformot, *hogy a közterhek egy részét a nemesség viselje*, pénzben váltva meg az ősi vér-

adót: a bandériumba állást, amit hivatásos, nagy hadseregek ellen többé ügyse lesz alkalma teljesíteni; – továbbá javallja *a jobbágyok tehermentesítését* a robot és dézsma alól a *földesúr kártalanításával*. Súlyt í helyez ugyan az alkotmányban lerakott ősi szabadságokra is, de a nemzet legtöbb palládiumát minden elnyomás ellen főleg az *értelmiség elterjedésében* látná, mert a kényuralomnak valódi féke a közintelligencia súlya, mely megszerezheti a nemzeti függetlenség másikk erösségét: *a vagyont és közjólétet*.

S itt súlyos aggodalmakkal számol le, rámutatva a magyarnak ezer éves múltjához méltatlan elmaradtságára, s szerzési, vállalkozási képességeinek nagy hiányaira. Csakis az vigasztalja meg, hogy a magyarban nem egy kiélt, elvénuült nemzetet lát, melynek csak múltja becses, – hanem inkább Európa *legifjabb nemzetét* látja, mely ezer évig kisedekorát élte, hogy megérlelődjék ezután következő nagy hivatására. A nemzet múltjából nélkülöz jelentékeny műveket, aminőket más régi fajok hátrahagynak. Felleg- és mocsárváraink romjai őt csak arról győzik meg, hogy eddig a magyar közélet *kis urak és szegény királyok* története volt. Még I. Mátyás és I. Lajos korát sem tartja megbámulni valónak. Szerinte a nemzet fényes eposzait az új időktől kell várunk. Éhez a jövődöhoz akarja ő a magyart előkészíteni, fölnevelni. „*A magyar egy gyermek-nép, most semmi, de minden lehet*, mert lelki s testi erő rejtezkedik fiatal keblében...”

Számot vet a *kormányhatalommal*, s föltételezi róla, hogy a nemzeti regenerálást többé nincs érdekében ellenezni, s nem is akarja akadályozni. Valaha e hatalom más politikát követett: egyszerűsítendő a bi-

rodalmi kormányzatot, *egyesíteni próbálta*, a „ki nem fejlett, vagy hibás elvekre állt magyarságot” *a többi heterogen részei egy nagy egészbe*. De e célt: az összeolvasztást ím már csak pium desideriumnak tartja, s *fel is hagyott vele*. „Ma a fejedelem s a nemzet jóléte és bátorsága válhatatlan.” S míg egyfelől nem fejedelmi érdek többé: „elragadtatástul félvén, bilincsek közé szorítani az erőt, s idő ette, molyrágta korcsnemzettel helybül nem mozdulni;” – másfelől „bizonyos, hogy a nép tudatlansága s országos képviselőinek elégtelensége még a legrepublikánusb fejedelmet is végre önkényes úrrá válni kényszeríti – a minthogy gyermekeket sem engedhetni tűzbe, vagy vízbe ugrani, s ha máskép nem lehet, hajoknál fogva kell őket visszarántani a veszedelemtől.” Széchenyi bizalmát fejezi ki, hogy a kormány a nemzet józan és céltudatos vezetését a feladat magaslatához emelkedni tudó *földbirto- kos rendre ráhagyja*, – s csak akkor lép föl megsemmisítő hatalmával, ha „nem hazánk s fejedelmünkhöz hív vonzódás lenne tettünk egyedüli rugója.” Ez a *semleges, pártatlan álláspont* újból megerősíteni látszék mindazt, amire Széchenyi a közéletben eddig törekedett, hogy magának nyugodt munkásságot és megkönnyített sikereket biztosíthasson.

Programm-eszméit ez alapon most kiszélesíti, s bővebben részletezi a Világ további lapjain. A. nemzeti kaszinó mintájára szervezni kívánja a társas életet a vidéki városokban is. Egyesületi alapon készül organizálni a mezőgazdasági erőket; lerakja a pesti Köztelek fundamentumát, körülötte országosan a gazdakörök szerves hálózatával. Fölveti a részvénytársulati forma kérdését, mellyel hitel- és tőkeszegény orszá-

gunkban nagy vállalkozások egész sora volna indítható. Részvénytökével szándékozik Budapestnek „*állandó hidat*”, „*állandó játékszínt*” adni, *nagy vizeink szabályozásához* érdekeltségi köröket teremteni, a Dunába a *gőzhajózási* bevezetni, a fiumei *tengeröböl*ig Mutai vágni a Karsztba. Legtöbb szeretettel szól a *nemzett nyelv* kultúrájáról, mely egyedüli orgánuma a nemzeti éleeknek: „A nemzet jövődősége szoros kapcsolatban, áll nyelvének fiatal és kifejthető, vagy fejthetlen s holt étével.” Nemcsak a szó ereje növekszik a lélek által hanem a lélek is a szó ereje által. Széchenyi az ország magyar lelkületét a magyar nyelvben érzi kifejezve. Ezért helyez súlyt ennek kiművelésére, hogy tudományos és költői, mesterségekhez és társalgáshoz a fórumon és kormányzatban egykép használható nyelv legyen belőle. De itt is, mint minden téren, a nemzet erő kifejtését, munkásságát sürgeti, nemcsak a produkcióban, hanem a konzumban is, – ily feltétel alatt nagy jövőt vár az országra. „Azon álom. írja egy helyt: egy nagy s dicső nemzethez tartozni, szívem legtökös húrjait édes harmóniába ringatta mindenkor... Kisebb nemzetek fenntartották önállóságukat és mi – kezét fogva, *vállat vetve, Hunniát a hatalmasb nemzetek sorába emelhetjük.*”

Ez önérzetes hang, tele a bizalom s szebb eredmények melegével, még fokozta a Hitel hatását. A *Világ* szerzője előtt meghódolt az egész magyar társadalom. A nádor kinevezte őt Pestmegye táblabírájának, mely példát a többi megyék is követték. Széchenyi eszméi nemcsak hódítottak, hanem termékenyítemnek is.

Semleges közéletet kereső politikája minden

pártnak tetszett; mindegyik magához is számította az ellentéteik” kiegyenlítésén munkáló államférfiúi. Ennek köszönhetőe hús évig korlátlan népszerűségét; de ebből származott aztán későbbi elszigeteltsége, s a nagy meg hasonlás, mely lelkét tragikai helyzetbe sodorta.

Az avatott bírálat kettőt gáncsolhatott első művein: a rapszodikus formát, mely túteszi magát minden rendszeres és könnyen követhető eszmemeneten — és azt, hogy — mint politikai *vezérkönyvek* — nagyon is általános szempontból, filozofikus szemmel tárgyalja¹” ja közkérdéseket, ahelyett, hogy aktuális szükség; számára tűznék ki azok sorrendjét, s fogalmaznák! meg az élet számára a legsürgetőbb feladatokat.

Ami az elsőt illeti, azon Széchenyi nem segíthetett. Természete, véralkata hozta magával, hogy módszerében rapszodikus legyen. Úgy írt, ahogy beszélt, rajzott gondolatait nem győzte annyira fékezni, hogy rendezhesse. S az izgalom, mely róla művein át izgatással alakult, nem hagyott neki soha annyi időt, hogy ráemlékezzék a klasszikus tanácsra: nonum prematur in annum. Ha más módszert követ, s átírja fogalmazványait, azok közvetetlen hevéről s hatásáról kellett volna talán lemondania.

A másik gáncsra engedett. Harmadik tanulmánya 1833-ban a gyakorlati politikának szólt s nagyon aktuális feladatokkal foglalkozott, előírva azt a programot, melynek megvalósítására Széchenyi akkor első sorban törekedett. E mű a *Stádium* volt, s ama feladatokkal foglalkozott, melyek a nemzet fejlettségének akkori stádiumában — szerinte — megértek már a gyors megoldásra.

Tíz pontozatban fejtette ki azokat. Hadd mutassunk rájuk rövidesen;

1. *Rendezni kell a hitelképesség s a hitelforrásod kérdéseit* a magánjogi kodifikáció s a bankügyi törvényhozás területén;

2. *meg kell szüntetni az ősiségét*, mely miatt a földbirtok nem lehet biztos jelzáloggá, s a nemes családok nem jutnak hitelhez;

3. *meg kell váltatni a jobbágy néppel a fiskalitásokat*, hogy amaz szabaduljon tőlük s a nemesség kárpótláshoz jusson értük;

4. *a birtokképesség* kiterjesztendő mindenkire, mert az civilizál is, magyarosít is;

5. *legyen a törvény előtt mindenki egyenlő*, tehát a mágnás a nemessel, s e kettő a nemtelennel, ahogy azt az angol alkotmány a Habeas Corpus aktában minden angol polgárnak biztosította;

6. *jobbágyi perekben* a parasztok választhassanak egy tisztí ügyészt, ki érdekeiket mintegy *tribunus plebis*, közközlésén képviselje;

7. *a nemesség vegyen arányosan részt* a házipénztár, s az országgyűlési költségek *terheinek viselésében*;

8. az ország *forgalmi ügyei* ezentúl a diéta elé tartozzanak s bennük egy *önálló magyar közlekedési ügyosztály* intézkedjék;

9. *töröltessék el* minden *egyedárúság*, és *értékiszabás*;

10. *a törvények szerkesztése* ezentúl *csak magyarígyen*, tehát a törvény-szöveg és – magától érthetőleg – a törvényhozás nyelve is;

11. országunkban *ne kormányozhasson más*, mint a *magyar helytartótanács*, s az udvari kancelláriák szorítottassanak a közösügyek intézésére;

12. *bíróági* tárgyalás s ítélethirdetés, ezentúl titkos nem, *csakis nyilvános* lehet.

A Stádiummal Széchenyi nyíltan a haladópart élére állt, s pontozataiban három országgyűlésnek szabta meg teendőit. A kormány nemzetiesb s az ellenzék mérsékeltebb szárnyából alakult ki az ő híveinek serge. A maradi szárny mind hátrább szorult, s a diadalmas új irány csak néhány csökönyös ó-konzervatívban talált gyenge akadályokat – azoknak Széchenyi programja is nagyon radikális volt.

Amit megkezdett tollal, azt hamar beváltotta tettel. Fáradhatatlan erélye, sokoldalúsága, s önfeláldozásban a végletekig eltökélt hazafias erkölcsé nemcsak az ily példákhoz nem szokott közönségnek, hanem a meglepetett hatalomnak is imponált. Mosí már kezdte érteni Metternich, amit egykor Széchenyitől hallott, hogy a magyar nemzet igazai megvédhetek diadalmasan ágyuk nélkül, a közvélemény erejével.

Széchenyi mester volt a közvélemény meghódításában, és évtizednél tovább az maradt annak megtartásában. Tudta a nemzetet foglalkoztatni, dolgoztatni, nagy és nehéz feladatokkal, úgy hogy maga járt elül a munkájában.

Első három alkotása: a lóverseny, akadémia és a Nemzeti Kaszinó után csakhamar megindította három óriási vállalatát, melyek úgy hatottak a közönségre, mint megannyi divináció. Ezek a *Vaskapu* szabályozása, a dunai *gőzhajózás* s a budapesti *lánchíd* építése.

Mérnököket fogadott; ötször járfa végig velük a Dunát. Maga ügyelt fel az első mappációra, adatok tömegét gyűjtötte a kiszárítandó tolnai, bácskai, bán-

sági mocsárterületekről, továbbá a kazáni szoros és a három rettegett zuhatag hidrográfiai viszonyairól. Tanulmányozta a forgalom, az árúk és vámok ügyét, úgy a magyar, mint a szerb, oláh és török partokon, személyesen tárgyalva a csajkások parancsnokával, Milos szerb fejedelemmel és a török basákkal a territorialis felségjogok, gazdasági érdekelttség és folyamrendészet kérdéseiben. Akkor még nem volt a Duna nemzetközi szabadfolyam, Belgrádtól Orsováig török ágyuk uralkodtak a medren, és a Vaskapu szikláinak repesítéséhez diplomáciai úton kieszközölt fermán nélkül gondolni sem lehetett. A költségek miatt pedig a bécsi kormánnyal volt baj, mert a magyar kamara önállóan nem intézkedett. József nádor nagynehezen tudott Széchenyi vállalata számára 30 ezer frt csekély előleget kieszközölni, a többit – siker reményében – a magáéból pótolta a gróf. Később – ugyancsak a nádor közbenjárásával – királyi biztosíthatalmat kapott az építkezés körül, és ahogy a diplomáciai akadályok elhárultak, 1833. július 29-én megkezdte a robbantást a zuhatagoknál és a Traján-út fölött. De fenn maradtak a pénzügyi nehézségek. Kübeck miniszter megtagadta a kért hitelt, Metternich is csak egy rossz élcet utalványozott, mondván: „Széchenyi úgy tesz, mintha a Dunát ő fedezte volna fel.” A kormánnytól cserben hagyatván, a munkálatot évekig szüneteltetnie kellett. De ő csüggedetlenül arra használta fel az időt, hogy a Duna mellékfolyóit, gőzhajóval járhatóság szempontjából, tanulmányozza: a Tiszát Szegedig, hová gőzösön rándult fel, és a Szávát Zimony és Zágráb közt, belevonva munkatervébe a Kulpa-szabályozást is, hogy a Dunától az Adriáig

vízi összeköttetést létesítsen. Ez óriási lángelme valósággal százévek föladatait övezte át.

A *Dunagőzhajózást* ugyanekkor, bécsi összeköttetéseire támaszkodva, megteremtette osztrák tőkével az ország számára. Maga szervezte a társaságot, kijárta neki a hosszú szabadalmat; s ha magyar szakerők hiányában, magyar lábra nem is állíthatta az üzemet, gondoskodott róla, hogy a hazai partok mentén járó hajók magyar nevet kapjanak, – az igazgatóság főintézete pedig Budapesten székeljen, s téli kikötő, egy első rendű hajógyárral kapcsolatban, fővárosunk területén: az ó-budai szigeteknél építtessék. De mialatt a Ferenc, Pannónia, Argó, a Nádor és Zrínyi gőzösök Pozsony és Galac közt a Duna hullámait hasították, Széchenyi nem feledkezék meg a Balatonról sem. Megalakította a zala-somogy-veszprémi érdekeltséget, s a regényes borvidék, a füredi és hévízi gyógyfürdők felvirágoztatására megépítette az első tavi gőznaszádot: a Himfy-t, később társát: a Kisfaludy-t, mely utóbbi félszáz évnél tovább üzemben maradt.

Fanatizmussal határos volt lelkesedése az álló híd iránt. Attól várta Buda és Pest majdani egyesülését, s a testvérvárosra elkövetkező lendületet, Próféta szeme meglátta a jövőt, s oly művet akart arra hagyni e hídban, amely a leendő fővárosnak még száz évek múlva dísze és büszkesége legyen. Nyolcszor utazott miatta külföldre, bejárta és tanulmányozta a Rajna, Elba, a Szajna s a Themze legnagyobb hídépítményeit. Tárgyalt Anglia elsőrangú szakembereivel, készítettett velük több javaslatot, vizsgálhatta a különböző szerkezeteket, Végre megállapodott a Clark-féle tervben, s boldogan jött haza az eredménnyel, hogy

az álló hídból függő-híd s a kombináció merészségére nézve, világsodája lesz. De hátra volt még a legfőbb: a pénzügyi megoldás. A több milliányi költséghez fedezet, s a fölveendő kölcsönhöz nemcsak törlesztési alap, hanem biztosíték is kellett. Széchenyi kidolgozta a zseniális megoldási módot: társulatot szervezett, szabadalommal dunai hidak építésére, kiváltsággal a vámszedésre, s törvényben biztosított jóállással a lánchíd-kölcsön annuitásáért. Az ügy a diéta elé került, s Széchenyi diadalra vitte azt nehéz küzdelem után. Mert a híd-kérdéssel két nagy elvi szempont függött össze: a fölveendő kölcsönben az első *nemzeti adósság* elvállalásának, a külön szedendő közvámiban a *nemesi adómentesség* felfüggesztésének kérdése. A maradi párt a diéta mindkét tábláján keményen harcolt a javaslat ellen, s leszavaztatván, Cziráky gróf megfogadta, hogy soha nem teszi lábát arra az átkos hídra. De a törvény (1836-ban) szentesítettett, az építővel a szerződés megkötöttett, s az alapkö a meder fenekére nagy ünnepséggel (1842) letéttett. Széchenyi oly biztosnak nézte a vállalkozás sikerét, hogy csakhamar egy második – *egynyilású* – hídról kezdett gondolkozni, s ugyanakkor megalkotta a budai alagút-részvénytársaságot, mely a lánchíd forgalmának lebonyolítására a várhegy mélyét volt áttörendő.

E gigászi munkásság mellett Széchenyi ráért ezer egyéb feladattal törödni, buzdítva s irányozva a társadalmat ennek tényezőiben. Figyelemmel kísérte a kaszinók alakulását az ország vidékén, megalkotta az Állattenyésztő-társulatot, majd átalakítá azt Országos Gazdasági Egyesületté; lelkes propagandát kezdett a selyemtermelés érdekében, s mintának odaállította a

soproni selyem-egyletet. Alapítója lett a *Földhitelintézetnek*, a pesti hazai *első takarékpénztárnak*, részt vett az első magyar ált. biztosító társaság s az első gőzmalom „alapításában. Ő tette meg az indító lépéseket, hogy létrejöjjön a nádor patronátusa alatt első műszaki főiskolánk: a József-műegyetem. Gondja kiterjedt a magyar játékszín ügyére is, s az állandó színház dolgában nagy tervei voltak: európai vonalra emelt épületet szánt neki, a pesti Dunapart legelőkelőbb pontján, hogy művészetünk valódi szemefényévé lehessen a fővárosnak. Pestmegye szerény tervét, mely a nemzeti színháznak, csekély költséggel, a Beleznay-telken adott helyet, ő nagyon is kicsinyesnek, s alkalmatlannak ítélte arra, hogy így jelentékeny művészet fejlődhessék. Nagy szeretettel foglalkozott Budapest jövőjével; szorgalmazta a városrendezést, a községi határ fölmérését; a külső terület befásításával a rákosi homok ellen hathatós védelmet, s jobb higiéniát kívánt a leendő fővárosnak adni; a Duna két partját körül folyó kisebb Duna-csatornákkal a kereskedelem élénkítése, egy nagy árúikötővel a majdani forgalom előkészítése, házépítő s díszítő terveivel a jövő magyar stíl kifejlesztése, s a budai hegyek egyikén emelendő „Üdvleldé”-ben a nemzeti nagyság egykori kultusza ebegett lelki szeme előtt.

E roppant célokért nemcsak tetteleg és élő szóval fáradt éveken át szakadatlanul, hanem tollával is. Hogy hírlapot nem teremtett magának, mint később Kossuth tette, talán egyik legnagyobb tévedése. Annál többet dolgozott az egykorú sajtóban egész cikksorozatokkal. S három fenn idézett főművén kívül, melyeket Arany János a három égbe nyúló piramisnak

nevezett, ez években írta kisebb dolgozatait, amik egy része csak posthumus munka gyanánt láthatott utóbb napvilágot: a Hunnia, a Pesti por és sár címűeket, nagy jelentését a Dunáról, a hídról, jegyzeteit a lóverseny körül s értekezését az olcsó házokról, lakásberendezésekről stb. Számítsuk éhez törvényhozói elfoglaltságát, amiről fogalmat nemcsak a már idézett törvények adnak, hanem az 1833-1840-ki diétákra eső gazdasági és hitel-törvényhozás: a váltó- és kereskedelmi kódex, a csődügyletről stb. szóló cikkelyek is, amik mind Széchenyi programja értelmében jöttek létre. Vegyük mindezek tetejébe házi és földesúri gondjait, amiket hazafias vállalatok szertelenül megterheltek. Pl. az Akadémiának lekötött 60.000 ezüst forinttal – rossz termések folytán – nem egy, hanem három évi jövedelmét áldozta föl: csak így kapunk némi fogalmat, az emberföldről mondható agymunkáról, amit Széchenyi ez évek alatt pihenés nélkül végzett.

Hogy kibírta idegzete s tépelődésre fogékony lelke, *boldog házasságának* lehet tulajdonítani. Védő angyalnak ott volt mellette Crescence grófné, akiben ő platonikus barátságuk évein át is lelkesítő Múzsáját látta. Mikor a Hitel megjelent, így köszönte meg e lelkes asszony a neki hódolattal ajánlott példányt: „A gondviselés önt magasabbra helyezé, mint millió embertársait: Hazánknak Ön által kell fölemelkednie . . . *Én segítségére leszek Önnek* ... Ez az a frigy, melyet kész vagyok Önnel megkötni életem fogytaig. Ebben” célt érni a legszebb s a legnagyobb jutalom lenne mindkettőnkre??? Emeljük fel hazánkat a jelentékeny országok sorába . . . Egy napot sem szabad

elmulasztanunk anélkül, hogy a nagy feladaton ne lendítsünk. En úgy vagyok meggyőződve, hogy az isteni gondviselésnek tetszett Önt állítani élére a mi szeretett nemzetünknek . . . Kövesse tehát szép hivatását. Ez Önnek élete feladata.” Amit Crescence grófné, mint Zichy Károly gróf neje ígért a magyar renaissance e hősenek: a múzsái befolyást már akkor gyakorolta rája lelki rokonságuk finom telepatikus érintkezésével. Nemtői feladatát első férje halála után tölthette csak be, mikor Széchenyinek a sors váratlanul megengedte, hogy az ábrándjaiban istenített nőt feleségül vehesse. Ekkor bontakoztak ki egész erejükben az ő sasszárnyai s merték fölvenni a repülőversenyt a századok röptével.

Nem lankadt éveken át, dacára a végzett óriási munka heterogén összetételének, amely fölött a világos és tudatos áttekintést csak az ő szemhatára és összefoglaló képessége tarthatta fenn. Mondhatni róla, hogy egyénisége a cselekvésben annyira merész, sokfelé irányzott, de emberfölötti fegyelemmel mégis egy főcélnek koncentrált volt. mint gondolkodása az írásban, s ösztöne beszédeiben. Szédítő sokba kezdett rapszodice s oly kápráztatóan nagyokat művelt, hogy zavaratlan sikerekkel se bírhatta volna sokáig így folytatni. A depressziónak, kimerültségnek előbb-utóbb be kellett következnie.

Jöttek aztán sorscsapások is, amik e kiválasztott lélek letörését hosszú kézzel előkészítették;

Elborult újra az európai látóköör. A forradalmi erők ismét kitortek az alig pacifikált néprétegekből: Franciaország elúzte ősi dinastiáját, Belgium különvált hollandi anyaországtól, Lengyelország fegyvert

ragadt történeti jogainak helyreállítására. A konzervatív kormányok szigorúbbra fogták a népeken az államhatalmi fékeket mindenütt. És Széchenyi reszketve gondolt a forradalom terjedésére: nem titkolta maga előtt, hogy ez orkán az ő összes alkotásait el fogná örökre seperni.

A forradtTôrrfátcsapott Magyarországra, már a harmincas évek elején, habár korcs alakban csak. Kitért a koleravész s a közrémület a parasztságot az urak ellen lázította. A járvány főleg a szegény osztályban pusztított; ebből fakadt ki a gyanú, hogy az úri rend megmérgezte a közkutakat. Sok földesúri kastély esett áldozatul a felbujtottak botor dühének; – csak fegyveres karhatommal sikerült e helyi zendüléseket vérbe fojtani. Mindez okul szolgált, s tápot adott a bécsi reakciónak, hogy régi elnyomó rendszeréhez visszatérjen. Széchenyi lelkét rettegés töltötte el, aminek hű kifejezést adnak naplójegyzetei.

Jött aztán egy szörnyű elemi szerencsétlenség: az 1838-iki vízáradás, mely a felső Dunavölgyet érte, s az ország ifjú fővárosát romokba dönté. E csapás irtózatosan hatott reá; beleszédült s belefásult, – a force majeure erejét érezte, s azzal szemben az övét tehetetlennek tudta. Látszik, mennyire ki volt már ekkor merülve: erélye csak abban az irányban volt képes őt szolgálni, amelybe akarata behajtotta; ellenfékek és más szolgálatok nem teltek többé attól. A közveszedelem rémórái alatt Széchenyi nem volt látható, – mintha elvesztette volna egész rugalmasságát s önuralmát. Tulajdon családtagjait is mások mentették meg. Reá apathia nehezedett, mialatt a katasztrófában másokat (Wesselényi, István főherceg) az

emberszeretet és a halálmegvetés hőökké avatott. Csak az eszméletretetés óráiban kezdte érezni, mekkorát veszített így önmaga előtt, és tán a világ szemében is. Egykorú Naplóiban ily vallomásokat találunk: „mindenütt elkésem . . . Helmecy az újságában sokakat dicsér, engem nem is említ. Fáj ugyan nagyon, de ez csak gonosz hajlam bennem . . . Közel vagyok a sírhoz, ezer álom nyugtalanít . . . Ha Cr. – nem volna, agyon lőném magam. Semmire sem vagyok már használható . . . Lelki furdalást érzek, hogy sem a városért, sem családomért nem tehettem eleget. Beteg voltam? Hagyján. Igen nyomorult szerepet játszottam . . . Hagyján, ha a főherceg mellőz, – de barátim? . . . Népszerűségem az utolsó döfést kapta meg.” Íme, a túlfeszített munka után lelki kimerültségének első sejtelméi arra ébresztik, hogy a nemzet vezérében hiba a gyengeség, és hogy a tömegeken uralkodás hatalma nem a vezértől függ, hanem népszerű voltától, a közvélemény pedig fölötte állhatatlan alap. És jött a *krónikus* veszedelem, mely válságba sodorta Széchenyi lelkét egész életére: a *reakció fellépése* Magyarország ellen, és a nemzeti ellentállás a hatalommal szemközt. E csatátér harci hevületében az ő realizmusa, az erőszak és visszatorlás viharában az ő ideáljai, a végletek ütközése idején az ő filozofikus középútjai mindinkább vesztek vonzó és irányító erejükből. Éreznie kellett, hogyan szigetelődik el az események által, amik saját törvényeik szerint gázolnak át végül ő rajta is.

Metternich jelhatározta, hogy a magyar ügyek vezetését újból magához ragadja. Az Európaszerte mutatkozó forrongás, mely a szabadelvűség és a nem-

zeti erő nevében akadályozta az állam hatalmát, hogy konzervatív politikájával érvényesülhessen, Széchenyi izgatásai óta lángra gyúlt Magyarországon is. Ellenzéki szellem uralkodott a megyékben, az jutott túlsúlyra a diéta követi tábláján, visszahatott Erdélyre, a társországokra, s a nemzetiségi egyházakra^ fő-kancellár a monarchiát kezdte féltetni a liberalizmus és nacionalizmus okozta rázkodtatásoktól. Ezért nyúlt a megfélemlítés rendszabályaihoz. A magyar kancellária élére Páffy Fidélt állította, a hazafiasán gondolkodó Revicky lemondása után. Következtek az elfogatások, nóta-percek, Wesselényi és Kossuth várfogságra ítéltése, szigorított cenzúra a sajtó fölött, rendőri kémrendszer országszerte, s erőszakos választások a megyei restarációknál, hogy a nemzeti párt letöressék. Metternich nem titkolta Széchenyi előtt, hogy céljához még az alkotmány felfüggesztése árán is eltökélten ragaszkodik.

A politikai szabadságok veszedelme csak növelte az ellenzék népszerűségét s elszánt harci kedvét; ez viszont fokozta a kormányban a kényúri hajlamot s az alkotmányos törvények szentségével való nem törődést.

A gyenge és gyámoltalan Ferdinánd király, Ferenc utóda, hagyta a dolgokat folyni, ahogy Metternich akarta, s ez korlátlanul érezte magát a birodalmi ügyek élén, mintha Ferentől ő örökölte volna a hatalmat. Végzetesen bontakoztak ki az ellentétek a dinasztia és a nemzet, Magyarország és a birodalom közt. A reakció a közszellem fejlődését hasztalan próbálta békákba verni: felidézte vele, amitől legjobban félt, a forradalmat.

Széchenyi látta, hogy az összeütközés hová vezet. Nagy lelke egész erejét abban merítette most ki, hogy az ellentétet „megbékítse”. Fölfelé csillapító, lefelé mérséklő igyekezett lenni. Azt a feladatot vállalta, ami félszáz év előtt Mirabeaunak sem sikerült, s amit harminc évvel később, nagy katasztrófák után, Deákra volt kénytelen hagyni. Az ő zsenije megtört a kiegyenlítés első kísérletei alatt.

De előbb óriási harcot vívott önmagával s a nehéz viszonyokkal. Évekig küzdött pártatlanul semleges álláspontjának fentartásáért, hogy a harcoló tényezők közt előbb közvetítő, majd arbiter lehessen. A diétán egyik beszéde a kormányt mentegeti, másik az ellenzéket igazolja, döntő szavazáskor pedig mindig a nemzeti érdekek mellett foglal állást. Fölfelé azt hirdeti, hogyha abszolutizmus és anarhia közt kell választania, az előbbit fogadja inkább, – lefelé pedig azt, hogy ha a szabadság s a nemzetiség közül csak az egyiket érvényesítheti, kész feláldozni amant nemzetéért.

Csakhamar bebizonyult, hogy sem a pártok fölött, sem „köztük nejnjúaxadhat. t S ő mégis erőltette a semleges irányt, hiába csábígtatták a hatalom részéről fényes dignitásokkal, hiába az ellenzéken, hogy tekintélyét megkaphassák. Kossuth e célzattal nevezte őt Pestmegye közgyűlésén a „legnagyobb magyarnak”, s e cím övé is maradt, a nemzet egyeteme ruházta reá.

Neki azonban e polgári korona tövis-koszorút jelentett. Engedte, hogy a fejére tegyék, de vére sarkadt ki a tövisektől; meghajtotta fejét a mártírok ez ékessége alatt, s megindult vele a kálvária úton.

III.

Széchenyi iskolájához tartozott az „ifjabb” Magyarország” színe-java. Legjelentékenyebb tanítványának mégis *Kossuth* Lajost tekinthet. A magyar kérdést ez fogta fel legmélyebben, egész területe fölött uralkodó áttekintéssel, s a koncepció alap gondolatai körül egészen a mester szellemében. De következtetések messze eltértek egymástól: Széchenyi társadalmi reformokkal kívánta a közszabadságokat megerősíteni, Kossuth közjogi reformok útján akarta a nemzeti társadalom nagy kérdéseit is megoldani! A mester az ész politikáját hirdette, a tanítvány a szív politikáját követte; amaz metsző kritikai éllel, emez a szóművészi villámló erejével *A tanítványból csakhamar vetélytárs*, sajtó orgánuma pedig, a Pesti Hírlap, eddig nem sejtett hatalommá lett. Versengésük a közvéleményért, majd a Kossuth kezére szállt vezéri zászló, évekkel előre jelezték az országnak, hogy közéletünk oly irátság felé siet, mely csak vassal és vérrel lesz megoldható.

A kérdést Széchenyi nyíltan már 1842-ben felállította a nemzet előtt *A Sybilla*-könyv, melyben ezt kifejté, a *Kelet Népe* volt. Maga mondja, hogy szíve vére vére írta. A nemzet tanítója, nevelője szólalt meg újra, ki eddig elért sikereit, fáradozása gyümölcsét félti. Hangja inkább méla, mint szigorú; tanácsai inkább kérnek, mint fenyegetnek. Atyai szeretet és aggodalom szól belőlük, midőn neveltjét tévedéseiért feddi, baliránya ellen óvja. A jelmondat amit műve élére írt, Virág Benedektől vett idézet: „Jó hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen”.

[Melankolikus már az alaphangulat, mellyel megindul: mentegeti magát fölfelé, amiért a nemzetnek ő volt ébresztője s eddig a cselekvő munka vezére; ezzel mintegy felelősséget is vállalt a politikai következményekért. Metternich sugallta belé az önvádat éveken át, hogy ő lesz okozója izgatásaival, ha az országot forradalmi láz ragadja meg s hogy boldogító szándékai anarchiába döntenek és szerencsétlenné teszik a nemzetet. Ez önvád vitte később meghasonlásba, majd az örületbe és öngyilkosságba, mikor az ország nagy katasztrófája elkövetkezett.

A Kelet Népe első sorban önvédelem. Igazolja szándékát és megjelöli célját, melyen túllőni nem akar. A magyar nemzet lelki kincseinek és anyagi jólétének kifejlesztése az, amire erős hittel törekszik. Népünk létjogát látja e probléma megoldásában bebizonyítva, s történelmi hivatását a bölcsélet fényével így világítja meg: „A magyar népnek nincs csekélyebb hivatása, mint képviselni – Európában egyedüli heterogen sarjadék – ázsiai bölcsőjében rejtőző, eddigelé sehol ki nem fejtett, sehol érettségre nem viselt sajátságait; . . . sajátságait egy törzsofajnak mely . . . már több ízben gyászba borította földgolyónk legkiképzettebb részeit, s fel-felbőszülésében mint isten ostora mindenütt vérrel járt; – de annyi különöst, s erejénél fogva annyi jót és nemeset rejt magában, mint az emberi nemnek akármely . . . családja, – csakhogy . . . a korlátlan tűznek nemes hévire, a vad erőnek bajnoki szilárdságra, a romboló ittasságnak nagylelkűségre kell tisztulnia, fölemelkednie.” Álláspontja tehát itt is ugyanaz, amit a Hitel, Világ és Stádium eszmemenetében elfoglalt. A

nemzet múltja semmiség, jövője minden, Magyarország nem volt, hanem lesz. S az élő nemzedéktől várja, hogy a hazát a jövőre kiemeli nyomorult jelenéből: „ti vagytok meghíva egy sarjadék népet megmenteni, ti egy fejletlen törzsökfajt képviselni. Merjete nagyok lenni, kik valami jobbra vagytok születve, kik egy szebb jövőnek lehettek ura \” Önmagáról bevallja, hogy „mióta élek, kimondhatatlan vágy létezik bennem: Magyarország kifejtése; a magyar nemzet fel-dicsőítése él minden csepp véremlben.” Vállalkozásának óriási nehézségeit elismeri, s hálával céloz hitvesére, akiben hű támaszt bír a közpálya veszedelmei közepett. „Soha el nem határozom magam – írja mélyen meghajolva Crescence grófnő előtt – ha egy nemes lény nem ígéri, mikép ő fogna mellettem hű kebellet állani, midőn minden részekről félreértve végkép egészen magamra volnék hagyatva. Tehát előre érezte, hogy az elszigeteltségbe indult a legnagyobb ünnepeletetés s népszerűség fényözönén át. De szent eltökélésénél megáll szilárdul, hogy a fejedelméhez leghűbb 17 évi katonáskodás után, hátramaradó életemet a hazának szentelvén, ... én fogmám, ha senki más, nemzetünk egykori fényének megvetni alapját, vagy legalább ezen célnak szentelni véglihegésemlg egész földi pályám.” További vallomása, hogy semmit sem csinált rögtönözve, ötletszerűleg: «minden tettem, habár lelkesedéseml néha az egekbe ragadott, egy előre kiszámlált messzeható tervnek szüleményei.” Nem riasztja őt vissza Herder jóslata, hogy Európában a kis nemzetek sorsa az elenyészés, a nagyobbfaj egyedekbe való beolvadás; hatalmas hangon feleli, hogy „a magyar népet a világnak

megtartani s az emberiség díszére nagy, erős, dicső nemzetté emelni lehet”, bár – írja tovább – „határos a lehetetlenséggel, s egyedül a minden szenvedelmektől ment, és minden ábrándnak és szívgerjedelemnek parancsoló hideg ész jelölheti ki ennek útját”. Maga az utat világosan látja, s úgy határozza meg, mint egy hajszálfinom vonalat, melyen innen a kényuralom elnyomása, túl rajta pedig az anarhia robbantása fenyegeti létünket. „Egy hajszálon függ az egész drága hazánk; egy elhibázott vonás, – és minden helyrehozhatlanul el van veszve. Ez állapotunk diagnózis”. Ő nem marad ama vonalon innen; nem is hagyja a kormányra, hogy cselekedjék a nemzet helyett. Gyaníttatja, hogy poliglott hazánkban, s e fonák összetételű birodalomban, melynek súlyosabb része nem bír alkotmánnyal, a súlytalanabb rész alkotmányos királyság, de lege önálló s de facto provincia, – ily szerkezetű államélet intézőitől a magyar nemzetnek kedvező szándékokat nem mert reményleni. De bőven bizonyítja azt is, hogy saját megfontolt akciója sehol és soha nem ártott sem az országnak, sem a birodalom egyetemének, sem a nem magyar-ajkú honfitársak természetes jogainak. Ami ártalmas mindezekre, az a nemzet érdekvonalán túl keresendő: a vágyak s követelések észellenes, mert csak a fölgerjedt szívsgugallatokra hallgató túlzásaiban.

S itt Kossuth iránya ellen fordul intelmeivel. Alapjában csak taktikai különbséget akar látni kettesük között, de nyomatékkal jegyzi meg, hogy a történelemben a nagy hadjáratok elvesztését legtöbbször a hibás taktika okozta. Gáncsolja e túlzó felekezetet, hogy terv nélkül, ötlet szerint jár el, offensive kikezd

mindenkivel, s a nemzet ügyét minden ponton veszélyeztetve, más fegyvere nincs, mint a felgyújtott szenvedély Széchenyi kombinált harcot javasol e nehéz Küzdelemben; két szárnyon vívjuk azt: a nemzetiségi s a közjogi homlokzaton. Nehogy mindkettővel támadó ütközetbe bonyolítsuk hazánkat. A nemzetiségi szárnyat balszárnynak nevezi, s ott védő állásban kívánja látni a magyart. Lépünk egyezsége – írja többek közt – beszéljen kiki tótul, németül, oláhul . . . házi körében . . . Ezen gyönyörű engedményekért folyjon viszont mindaz kirekesztőleg magyarul, mi a nyilvános élet körébe vág.” A tűzzel-vassal magyarosítást elégtelen számerőnknel s fejletlen kultúránknál fogva, sőt azért is ellenzi, „nehogy a visszahatas törvényei szerint tűzzel-vassal visszaveressünk és megsemmisítsünk.” A támadó, illetőleg a számítva előhaladó harcot a jobb szárnyra: az alkotmányjogi homlokzatra kívánná áthelyezni. „Vigyük honunkban más népekkel súrlódásunkat oly mezőre, hol mi vagyunk erősebbek s ők felette gyöngék, vagy más szavakkal: vegyük be őket alkotmányunkba, hogy ők ismét bevegyenek minket (a magyarságot) magukba. Előre tehát a jobbszárnyal!” Plasztikusan fejezi ki e gondolatot a könyv összefoglaló fejezetében, hol lelkére köti az országnak, hogy a magyarság terjesztésével csupán haladjon, inkább a lehető legsebesebben terjessze ki az alkotmányt mindenkire; tegye a magyarság számára Budapestet erős középpontá, juttassa hitelhez a földbirtokost, törölje el az ösiségét, állítson fel nemzeti bankot javítsa állami segítséggel a közlekedést, fejlessze a köznevelést és szilárdítsa a kötelességérzetet. Végső soraiban Kossuthhoz fordul, s kérve kéri: „tépje bár

személyemet ahogy tetszik minden ceremónia nélkül, de csak az Istenért ne használja nimbuszát és népszerűségét Magyarország zavarba hozására . . . Még mindenre van idő; de nemsokára többé nem lesz, mert mindennek megvan bizonyos pillanata, mely ha lepergett, valamint örökre oda van erény s becsület, úgy oda van élet is s minden remény”.

Íme nagy vonásokban odavetett vezérkari terve a mai Magyarország napjainkig folytatott közjogi, belső fejlesztési s nemzeti kultúrpolitikájának. De e mű a vele egykorú viszonyok közt, a „hideg ész” szavát lenéző „érzelmi” politika hullámszámban kedvezőtlenül hatott a közönségre. Kossuth, Eötvös s mások a magyar centralista doktrinerek közül, tisztelettel bár, de elítélőleg válaszoltak rá csekély optimizmusáért. Deák is úgy nyilatkozott, hogy vajha Széchenyi soha se írta volna a Kelet Népét. A nagy közönség pedig a jogász fiatalsággal előtérben, úgy tüntetett ellene, hogy fáklyás zenével ünnepelte Kossuth Lajost.

Széchenyi erélye nem lankadt a közvélemény bizalmának ez ingásai láttára. Csak naplójának panaszkolta el a keservesen a sok szenvedést, a sok álmatlan éjt, fel-felújuló reménytelenséget és halálvágyat, amikkel súlyosodtak a külső világban folytatott vívódásai. Szerepe a törvényhozásban, a nemzeti intézmények körül, a társas és megyei életben s a sajtóban erőteljes volt a negyvenes éveken át is, míg mindaz el nem következett, amit ő a nemzeti válságról s a szörnyű katasztrófáról előrelátólag, próféta szemmel és ajakkal megjósolt.

Irányt adott az 1843-ki s az 1845-ki diéta tár-

gyalásának, mint a felső tábla szellemi vezére, hol a konzervatív, hol a szabadelvű csoportra, hol mindkettőjükre támaszkodva. Lelke egyik becsvágya lett volna, ha ;ha az ellentétes végletek közé szervezhet egy „döntő phalanx”-ot középpárt gyanánt. Ez is, mint annyi gondolatja, csak évtizedek múlva, mint posthumus eszme, ölt-hetett testet Deák pártjában s a mai szabadelvű pártban.

Javaslatai, amiket az alsó tábla kezdeményezési jogának gyakran megkerülésével tett, – emlékiratai, melyekkel a kormányt igyekezett a reformeszmék javára kikészíteni, s újságcikkeinek a napi kérdésekről írt sorozata, melyek a közvélemény alakulására folytak be, – ma is tanúskodnak írott emlék gyanánt, mekkora elszántsággal és kitartással állta meg helyét, s védte meg azt az ostromló hullámok ellenében.

Politikája az volt, hogy Magyarország béke-
 íában álljon közjogilag Ausztriával, gazdaságilag ne
 szoruljon rája, s a belügyekben független maradjon
 tőle. Az elvi összeütközést fölfelé sohasem provo-
 kálta, mert ha „gyengébb hívja ki az erősbet, mindig
 a gyöngé marad hátrányban”. Nyíltan hirdette, hogy
 „Magyarhon jövődjének kifejtését egyenest a köz-
 birodalommal lehető legnagyobb összhangzásban látom
 csak eszközölhetőnek; s így oly esetben, hol valami-
 nek elhatározása onnan függ, elvekkal parádét üzni
 nem szeretek”. A harmónia fenntartására kész lett
 volna Bécsben egy állandó magyar bizottságot fog-
 lalkoztatni a kancellária mellett, közvetlenül a korona
 szolgálatára. Megszüntetendő másrészt a gazdasági
 függést, tervéket dolgozott ki a közteherviselésről, a
 telekadóról (minden porta után egy garas kirovásával)
 s ez állami jövedelem táplálta országos alap felállí-

tásáról, mely viszont a közforgalmat, a közlekedést s a földkultúrát táplálná. Metternichnek a nemesség megadóztatása nagyon tetszett, a tervezett közalapot se ellenezte, csak attól óckodott, hogy e fundus kezelése országos ellenőrzés alá vétessék s ezáltal a kormányzati felelősség elve csempésztessek az ország ősisztokratikus alkotmányába. De Széchenyi épp ez elvnek akart az első kezdettel úttörője lenni, hogy áthidalja az ősi jogrendet s lerakja egy majdani demokratikus alkotmánymű alapzatait,

Pálffy bukása és Apporiyi György kancellársága alkalmat adott neki, hogy a kormányhoz közeledjék.

Apponyival a nemzeti irányzat egyik erős szárnya: a megfontoltan haladó konzervatívok csoportja jutott uralomra. Széchenyi e mérsékelt politikusokban megbízott, vezérüket személyes tulajdonságainál fogva nagyra becsülte, s velük hajlandó volt kooperálni, ha ezzel nagy terveit előmozdíthatá. Hivatalt vállalt: elfogadta a közlekedési ügyosztály elnöki igazgatói tisztét, s így maga is mintegy tagjává lett a kormánynak. Hatalmas lendületbe hozta alig három év alatt a műszaki földadatokat: lerakatta Budapest körül az első vasúti sínhálózatot, befejezte az alapmunkákat a Vaskapunál, megépítette a nevére nevezett műutat az alsó Duna hosszában, a szörényi part szikláin alatt, rendezte a gőzhajózás függő kérdéseit, s belefogott egyik legnagyobb művébe, a Tiszaszabályozásba, megalkotva a Tiszavölgyi társaságot s ennek Beregtől, Torontálig érdekeltségi alapon szervezkedő nőkiat.

De mialatt ő a „hideg ész” politikáját a tettek

mezején lángoló energiával így folytatta, – vetélytársa: Kossuth Lajos a „meleg szív” politikájával gyújtá lángra a közéletet. A „tengerre magyar” jelszó Kárpátoktól Adriáig nagy hatalmi becsvágyak reményét szította fel Magyarországon, s egy Fiúmég vonandó magyar vasút terve a horvát izgatók ajakán irigy gyűlölség, hűtlen elszakadási vágy forrásává lett. Az orsz. iparegylet az ő két kiállításával a nemzeti hiúság lobogóit lengette büszkén s kihívólag a hazai fogyasztási területét kiélő osztrák ipartermelés felé, végre a nemzeti védegyelet, mely hazafias kényszer-pártolás protekciójában részesíté a kised magyar ipart, nemcsak a verseny-képességtől fosztotta meg erőszakkal az osztrák gyárost és kézművest, hanem kimondta elvileg a gazdasági különválást is, provokálva Ausztria ellenrendszabályait az egész vonalon.

IV.

Széchenyi lelke megdöbönt ez izgatások következményeitől. Nem bírt megkönnyebbülni akkor sem, mikor a fiumei vonal tőke hiányában s a védegyelet pártfogás hiányában elbukott. Fájt lelkének a szalmatűz látása, de még jobban a „hideg ész” sorsa, amit önsorsán tapasztalt: a csalfá népszerűségtől való cserben hagyattatás. A tömeg mind nagyobb hévvel csatlakozott a nagy jelszavak s a nagy mozgalmak politikájához.

Széchenyi koncepciója, sikerei és érdemei háttérbe szorítottak. Volt alkalmá ezt is tapasztalni a tiszai vállalat kapcsán szemle útjaiban. A bi-

zalom iránta már ekkor megoszlott; az ünneplést, lakomákat, tüntetések, sőt ellenséges támadások váltották fel.

A vérbeli ellenzék elpártolt tőle, mert benne csak kormányt látott már. A kuriális nemesség előtt csökkent tekintélye, mióta államhivatalba lépett s fizetés járt neki (bár ő azt nem fogadta el). Sőt hal-latszottak egyes silány hangok, hogy vállalatai mögött spekuláció rejtőzik s az adótól szűz nemesség terhein is a maga hasznát keresi. Nincs nagy alak a történelemben, akit az alacsonyság ne rágalmozott volna. Magyarország se tehet ez alól kivételt.

Nagy ellenfele: Kossuth Lajos volt hozzá mindenkép a legméltóbb. Soha nem másította meg a Széchenyi iránt érzett tiszteletérzést, soha sem vonta vissza híressé lett szavát, hogy ő a „legnagyobb magyar”. Maga óhajtotta legjobban, vajha útjaik soha ne válhattak volna el, s ő volt, ki a nyílt szakítás előtt nyilvánosan kérlelte Széchenyit álljon az ellenzék élére: „legyen vezérünk harcainkban – úgymond Pest megye közgyűlésén – s én híven fogom őt követni mindenüvé”.

Szakítaniuk kellett. Széchenyi belátta, hogy az ellenzék élén, mint pártember, a dietalis küzdelmekre korlátozva magát, csak félsikert arathatna terveivel; Kossuth izzó temperamentumával pedig nem volt ok szövetkeznie, mert az többre és nagyobbakra tört, mint ő, hogy sokat merészelve, mindent kockára veszen. Ezért szakítaniuk kellett.

Voltak pillanatok, mikor kész volt egészen visszavonulni a törvényhozó munkától, s másra

De hamar elmúlt a szép kikelet; s a nyár izzó heve, az ősz viharai, a tél fagya elpusztították annak minden vetését. Megmozdultak az európai forradalom áramlatára visszaható erők az egész kontinensen. Piemontban a reakció hadai győztek; a francia köztársaság egy Bonapartét választott elnökül; a német s osztrák városokban vérbe fűlt az alkotmányos küzdelem. A magyar szabadság ügye el volt szigetelve, s ellenségei minden oldalról megindultak ellene.

Széchenyi látta e vészt, s a várható Ítéletet előre. Válságos hónapokon át vonaglott a lelke remények és kétségbeesés közt. Kivette részét a gondból és felelősségből, befolyt cselekvőleg is, amíg a békének utolsó csilláma le nem tűnt. Aztán elborult e fényes elme: megtörött a nagy szív: Magyarország retteget végét nem volt ereje bevárni.

A döblingi örültek házába, hova szállították nem hatoltak el a szabadságharc hősi szimfóniájának hangjai: a schwechati ágyúdőrej Bécs kapuihoz közel, a csatazaj Branyiszkó, Piski, Szt.-Tamás és Tokaj felől, a győzelmi harsonák szava, Szolnok, ísaszeg, Nagy-Sarló és Komárom körül, a szózaté Budavár megostromlott bástyáiról; nem hallhatta a magyar ügy első vértanúja az orosz hadak százezreinek felvonulását, – a vészkiáltást, mely az égő Losonc, a kifosztott Enyed falai közül az egekhez szállt, – erdélyi hadaink halálhörgését Segesvár alatt s a főszereg temetkező menetét Világos alá. Csak a halotti csend, mely mindezt követte, a fekete éj, mely Magyarországra borult, teríték őt újra magához, adták vissza elméje fényét. Attól mindent meglátott, mindent megtudott. Emlékezni tudása egy ideig a mania-

kusok rögeszméit kapcsolta össze a történt dolgokkal: magában kereste minden szerencsétlenség okát; megbékült mindenekkel, csak önmagát vádolta és átkozta, mintha a hazán enyhíthetne vele. Crescence-hoz és fivéreirez írt leveleiből oly lélekháborgón beszél: „Á háború annyi áldozatai mind bosszút kiáltnak ellenem. Hihetné-e valaki, hogy pl. István fh., Eszterházy Pál, Jeszenák, Perényi, Mészáros stb. mind rebellesek voltak. Ó Jézusom! ... egy óceán se moshat engem tisztára.

Magyarország a legboldogabb volt a világon, az én irataim, agitációim, démoni befolyásom mindent örökre semmivé tett... Én vagyok az Antikrisztus! A nemzetiségek harca még nincs befejezve: csak kezdetén vagyunk az iszonyú drámának ... Látom, Zichy, Lamberg, Battyány Lajos stb. mind bosszút kiáltnak ... Ma indulok a pokolba. Én vagyok az ármány fia, ía . . . eladtam a magyart a rom istenének, ezt a dicső fajt, a legdicsőbbet a földön, mely magára hagyatva, most a legjobb virágzásban volna . . .” íésőbb megtisztult lassan e rögeszméktől is. Újra” tisztán látott és ítélte.; Fogadhatta az intézetben családját, régi barátainak, bizalmasainak körét, s velük várta be az időt, mikor a haza javáért lehetséges lesz ismét nagyot művelnie.

Várt „és, készült... reá...Nem tudta, mit tehet, de bízott hozzá, hogy mikor a „nemzet bölcséinek is hallgatnia kell, addig a „nemzet bolondja” mondhat okosat.

Az alkalom soká késett, de végre megjött. Bach miniszter megíratta az abszolutizmus tíz évi történetének apotheozisát egy névtelen füzetben *Rückblick* cím

alatt. Ehez csatolta Széchenyi a maga vádiratát, mely a világ ítélőszéke elé idézi az osztrák állam miniszterét, egész rendszerét s összes büntársait. Címe: „*Ein Blick auf den anonymen Rückblick.*” Lipcsében jelent meg, s csakhamar európai feltűnést keltett». A hazacsempészett példányokból itthon mindenki ráismert, – így csak Széchenyi tudott írni. Ez egykorú kritika skorpiókból font korbácsnak nevezi, vagy Shakespeare magaslatán álló író munkájának, melyet csak egy zseniális lélek kétségbeesése teremthet. Az irodalomtörténet ma ennél is többnek tartja: példátlan históriai cselekedetnek, mert e művel az örültek házának tragikus lakosa újra hérosszá lett, kinek gyilkoló gúnyszavai megbuktattak egy diadalmas állam-rendszert s megsemmisítettek egy hatalmas minisztert, hogy fölszabadítsa azok nyomása alól a szerencsétlen Magyarországot.

Ez irat hatása alatt a bécsi policia házkutatást tartott Széchenyinéél a döblingi intézetben, s a rendőr-miniszter megírta neki (1860. március végén), hogy „a tébolyda ezentúl megszűnt excellenciára nézve azilum lenni”. Egy hét múlva (április 8-án), húsvét vasárnap reggelén ápolói s cselédei átlőtt fejfel halva találták karos székében.

A tragédia véget ért; úgy halt meg, ahogy ifjúsága óta ezerszer sejtette: bomladozó aggyal s öngyilkossággal. A pszihologusok tanítják, hogy a lángészt egy hajszal választja el az örültségtől. Ez a fényes élet arról tanúskodik, hogy az ily hajszalakéből nemzetek történetének aranyfonala lesz.